

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Klemen Grbec

Partizanski spominski znak 1941

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Klemen Grbec

Mentor: red. prof. dr. Božo Repe
Mentor: doc.dr. Damijan Guštin

Partizanski spominski znak 1941

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Diplomsko delo z naslovom
Partizanski spominski znak 1941
je izdelano s soglasjem obeh fakultet
in urejeno po pravilniku matične
fakultete.

ZAHVALA

Za podporo in potrpežljivost se iskreno zahvaljujem staršem, ki so mi stali ob strani in pomagali. Zahvaljujem se tudi obema mentorjema dr. Damijanu Guštinu in dr. Božu Repetu, ker sta mi pomagala z dobrimi nasveti in idejami.

HVALA

Partizanski spominski znak 1941

Partizanski spominski znak 1941 je priznanje za organizatorje oboroženega odpora proti okupatorju v letu 1941. Pravico do tega priznanja so imeli vsi, ki so v letu 1941 sodelovali pri organiziranju oboroženega upora in so nato v narodnoosvobodilnem boju sodelovali neprekinjeno do konca vojne. Nosilci so bili upravičeni do določenih materialnih ugodnosti. Partizanski spominski znak 1941 je bil ustanovljen že med vojno, in sicer leta 1944. Podeljevanje je tako potekalo že med vojno, vendar brez posebnih preverjanj, ki v takratnih razmerah niso bila mogoča. Po vojni je bil ustanovljen drugi tip tega znaka, ki je bil oblikovno nekoliko spremenjen. Ob tem se je izvajala tudi zamenjava starih spomenic z novimi ter z njo tudi revizija predhodnih podelitev. Sprejemanje vlog za to priznanje se je nadaljevalo do leta 1951, nato pa je bila v letu 1957 spet odprta možnost za oddajo vlog, saj je bil interes s strani prosilcev še vedno velik. Podeljevanje se je zaključilo v letu 1963. V Jugoslaviji je bilo skupno podeljeno 27.629 partizanskih spominskih znakov 1941, od tega v Sloveniji 1812.

Ključne besede: partizanski spominski znak 1941, druga svetovna vojna.

Partisan commemorative medal 1941

The Partisan Commemorative Medal 1941 is the recognition to the organizers of the armed resistance against the occupator in 1941. All the people who took part in the organization of the resistance in 1941 and who continued fighting for freedom until the end of the war had the right to be entitled to this recognition. The recognition brought many benefits to the holders. The Partisan Commemorative Medal 1941 was established during the war, as early as 1944. The medal was given to people already during the war, but due to the war conditions it was impossible to check up all the holders. After the war a different form of Partisan Commemorative Medal 1941 was established. The old medals were replaced by the new ones, and, at the same time, the revision of the prior bestows was carried out. The applications for medals were admitted until 1951, however, because of the enormous interest of applicants, in 1957 they were given another opportunity to send their applications. The distribution of medals concluded in 1963. Altogether, 27. 629 of the Partisan Commemorative Medals 1941 were bestowed in Yugoslavia, of which 1812 were bestowed in the Republic of Slovenia.

Key words: Partisan comemorative medal 1941, Second World War.

KAZALO

1 UVOD	8
2 MED ODLIKOVANJEM IN PRIZNANJEM.....	9
3 UPOR PROTI OKUPATORJU V LETU 1941	12
3.1 NARODNOOSVOBODILNI BOJ V LETU 1941 V JUGOSLAVIJI.....	12
3.2 NARODNOOSVOBODILNI BOJ V LETU 1941 V SLOVENIJI	15
3.2.1 NASTANEK OSVOBODILNE FRONTE	15
3.2.2 NASTANEK PARTIZANSKIH ENOT.....	20
4 USTANOVITEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941	25
4.1 USTANOVITEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941 V LETU 1944	25
4.3 DRUGI TIP PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941.....	30
4.3 PRAVICE SPOMENIČARJEV	33
5 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941.....	35
5.1 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 NA DRŽAVNI RAVNI	35
5.2 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI	41
5.2.1 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI MED LETOMA 1946 IN 1956	41
5.2.2 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI MED LETOMA 1957 IN 1962	43
5.2.3 ODVZEMANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI.....	45
5.2.4 »KLONILI MED MUČENJEM«.....	46
5.2.5 PRVOBOREC NA DACHAUSKIH PROCESIH – ZADNJA RAZPRAVA O PRAVICI DO PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941.....	50

6 STRUKTURA NOSILCEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941.....	56
6.1 O VZORCU IN METODI POPISA	56
6.2 RAZKOSANJE SLOVENIJE IN OKUPACIJSKI SISTEMI	57
6.3 REZULTATI POPISA STRUKTURE NOSILCEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941	60
7 SKLEP	74
8 LITERATURA	76

1 UVOD

V diplomskem delu z naslovom Partizanski spominski znak 1941 bom predstavil priznanje, ki je bilo podeljeno prvoborcem v narodnoosvobodilnem boju, in skupino ljudi, ki je to priznanje prejela. Pri iskanju podatkov o priznanju sem ugotovil, da je bilo to vprašanje v literaturi skopo opisano, še posebej glede na pomembnost priznanja. Tako sem se pri raziskovanju v veliki meri oprl na arhivsko gradivo. Z njim sem podal pregled podeljevanja tega priznanja v Sloveniji, poleg tega pa sem na vzorcu nosilcev partizanskega spominskega znaka 1941 napravil popis in prikazal strukturo skupine teh ljudi. Pregled podeljevanja v Sloveniji je temeljil predvsem na poročilih Kontrolne komisije CK ZKS, ki se je ukvarjala s temi vprašanji.

Pri opisovanju dejavnosti in organizacij, kjer so nosilci partizanskega spominskega znaka 1941 gradili narodnoosvobodilni boj, sem se opiral na literaturo, ki se nanaša na to obdobje. Strokovno literaturo sem uporabil tudi pri pojasnjevanju in opisu drugih relevantnih vidikov tega priznanja. Narodnoosvobodilni boj je pri nas v strokovni literaturi dobro obdelan, tako da pri tem nisem imel težav. Na začetku diplomskega dela je najprej podan kratek oris nastanka odlikovanj in status partizanske spomenice 1941 v odnosu do teh. V naslednjem sklopu sem predstavil oris razvoja upora v letu 1941 v Jugoslaviji, še posebej v Sloveniji. Sledijo sklop z opisom nastanka partizanske spomenice 1941, zakonske osnove, določbe in pravice, ki so iz te osnove izhajale. Diplomsko delo se nadaljuje z opisom podeljevanja tega priznanja na državni ravni in problematike povezane s tem, nato pa nekoliko podrobneje opiše podeljevanje v Sloveniji. Predstavljeni so tudi problemi, ki so pri tem podeljevanju nastali. Sledi prikaz vidika, kako so lahko prvborci po drugi svetovni vojni postali žrtve političnih sodnih procesov. Tako je bilo v primeru dachauskih procesov. Diplomsko delo se sklene z analizo podatkov, ki sem jih pridobil pri popisu in s katero prikažem nekaj vidikov strukture skupine prejemnikov tega priznanja. Ta se nanaša na starostno in spolno strukturo, krajevni izvor in nekatere druge vidike udejstvovanja v narodnoosvobodilnem boju. Rezultati in opis so podprti z orisom stanja na terenu in se z tem stanjem tudi ujemata.

2 MED ODLIKOVANJEM IN PRIZNANJEM

Priznanja za določene zasluge so bila znana vsaki skupnosti vse od prvobitnih do sodobnih družb. Lahko so bila materialna ali nematerialna, podeljevala pa so se za razne dejavnosti, podvige ali vrline, ki so prinašale korist ožji ali širši skupnosti. Najbolj znana priznanja so odlikovanja, ki jih podeljuje država. Delijo se na rede in medalje, nekatere države pa uvrščajo med odlikovanja tudi spomenice. Veliko držav ima institucijo odlikovanja, saj je to dober način za dodelitev moralnega priznanja, obenem pa tudi način za spodbujanje k podobnim koristnim delom za skupnost ali državo. Odlikovanja imajo torej funkcijo razvijanja in ohranjanja družbenopolitičnega sistema, zatem pa tudi razvijanja občečloveških vrednot.¹

Vojaška odlikovanja se podeljujejo posameznikom ali enotam za določene zasluge, podvige ali dosežene rezultate tako v miru kot vojni. Imajo predvsem moralno vrednost, nekatera pa prinesejo nosilcem tudi določene privilegije. Red ima svoj izvor kot odlikovanje v 15. stoletju. Takrat so jih podeljevali izključno visokemu plemstvu, povezani pa so bili z določenimi privilegiji. Šele konec 18. stoletja oziroma po francoski revoluciji so se začela odlikovanja podeljevati za zasluge in niso bila več vezana na družbeni položaj. Pojav vojaških odlikovanj v sodobnem smislu je povezan s številčnim povečanjem vojsk konec 17. stoletja in v začetku 18. stoletja. Uvajali so jih absolutistični vladarji za nagrajevanje posameznikov. V Franciji so bila med francosko revolucijo ukinjena vsa prejšnja odlikovanja. Napoleon Bonaparte je leta 1802 ustanovil red legije časti, ki je v nekoliko spremenjeni obliki do danes ostal najvišje francosko vojaško in civilno odlikovanje. V Veliki Britaniji je bil leta 1856 ustanovljen red Viktorijin križ. Ta red je postal najvišje odlikovanje na Otoku, ki se podeljuje za največje podvige v vojni. V Združenih državah Amerike je bila leta 1862 ustanovljena medalja časti, ki je še vedno najvišje vojaško odlikovanje. V državah, kjer obstaja delitev med odlikovanji na rede in medalje, so zadnje po pomenu uvrščene nižje kot redi.² Razvile so se iz antičnih novcev. Svojo vladavino in uspehe na vojaških pohodih so vladarji ovekovečili z medaljami, ki so obdržale osnovno obliko kovanca, a dobile drug namen. Rimljani so poleg drugih simbolov tako podeljevali posameznikom in legijam okrogle bronaste, srebrne ali pozlačene ploščice, ki so jih nosili na obleki.³

¹ Stojan Rudež, Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije, Službeni list SFRJ, Beograd 1987, str. 9–10.

² Vojna enciklopedija, knj. 6, urednik: Nikola Gažević, Redakcija vojne enciklopedije, Beograd 1973, str. 271–272.

³ Stojan Rudež, Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije, str. 10.

Spomenica je znak v obliki reda ali medalje, ki se podeljuje sodelujočim v vojni ali vojnem dogajanju, ki je vezano na samožrtvovanje, napore in podvige. Prav tako se lahko podeljuje sodelujočim pri pomembnih dogodkih v mirnodobnem času ali na primer udeležencem proslav. Od odlikovanj se razlikuje predvsem po tem, da se podeljuje vsem udeležencem dogodkov, ne glede na njihov individualni doprinos. Iz tega izhaja, da ima udeleženec pravico do spomenice, če je sodeloval pri dogodku, medtem ko je lahko odlikovanje neki osebi le podeljeno. Pri podeljevanju partizanske spomenice 1941 so tako imeli vsi udeleženci NOB med leti 1941 in 1945 pravico do spomenice oziroma so morali zanjo vložiti zahtevek. Primer spomenice iz kraljevine Jugoslavije je bila albanska spomenica, ki se je podeljevala vsem pripadnikom srbske vojske, ki so v letu 1915 prešli Albanijo.⁴

Vprašanje statusa partizanske spomenice 1941, ki jo bom obravnaval v diplomskem delu, je zelo zanimivo. Država SFRJ namreč po svoji zakonodaji spomenic ni uvrščala med odlikovanja, po drugi strani pa je imela ta spomenica večji pomen od večine odlikovanj. Spomenico spremljajo razni zakoni in odredbe, njeni nosilci pa so uživali razne ugodnosti.⁵ Med odlikovanji SFRJ so bile takšne ugodnosti predpisane le še za odlikovane z redom narodnega heroja, medtem ko druga odlikovanja takšnih ugodnosti niso prinašala.⁶ Partizanska spomenica 1941 je bila sicer za kratek čas uvrščena med odlikovanja, in sicer po Zakonu o redih in medaljah Demokratične federativne Jugoslavije z dne 9. 6. 1945, vendar se v poznejših predpisih ne pojavlja več kot odlikovanje. Med odlikovanja ni bila uvrščena prav zaradi svojega specifičnega značaja, saj se je podeljevala ob izpolnjevanju drugačnih pogojev, kot so bili kriteriji za podelitev odlikovanj.⁷

Partizanski spominski znak 1941 je vsekakor priznanje za zasluge v vojni. Med drugo svetovno vojno so se na območju Jugoslavije že zgodaj pojavljala priznanja in pohvale za delovanje v narodnoosvobodilnem boju. Borci so najprej prejeli simbolične nagrade in pohvale, ki so bile tudi objavljene. Januarja 1942 je bil ustanovljen naziv narodnega heroja za borce, ki so se posebej izkazali pri boju proti okupatorju. Leta 1942 je bilo podeljenih 17 takšnih nazivov, v letu 1943 pa 19. V juniju 1942 so nastala prva odlikovanja v Sloveniji. Izvršni odbor OF je 14. junija ustanovil tri odlikovanja, in sicer znak za hrabrost, red slovenske osvobodilne zastave in red partizanske zvezde. Ta odlikovanja sicer nikoli niso bila podeljena, saj je to preprečila italijanska ofenziva 1942. Avgusta leta 1943 so nastala prva

⁴ Prav tam, str. 10.

⁵ Boris Prister, *Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb 2000, str. 194–198.

⁶ Stojan Rudež, *Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije*, str. 41.

⁷ Milorad Erceg, *Odlikovanja v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji*, Uradni list SFRJ, Beograd 1978, str. 9.

jugoslovanska odlikovanja. Bilo jih je osem, in sicer red narodnega heroja, red partizanske zvezde – prvega drugega in tretjega reda, red narodne osvoboditve, red za hrabrost in red bratstva in enotnosti.⁸ Tem osmim odlikovanjem so se tik pred koncem vojne pridružila še tri, in sicer red dela I. reda, II. reda in III. reda. Ta tri odlikovanja sicer niso bila vojaška, ampak odlikovanja za civilne zasluge.⁹ 7. maja 1945 je ministrstvo za obrambo ustanovilo tudi značko za ranjence. Ta se je podeljevala ranjencem tako, da je vsak dobil toliko značk, kolikorkrat je bil ranjen. Za težje ranjence je bila predvidena zlata značka, medtem ko je bila za preostale narejena iz rdeče svile.¹⁰

Uvedba odlikovanj v Sloveniji je bila v tem času edinstvena na območju okupirane Evrope. Nastajala pa so tudi pozneje med NOB v Sloveniji. Po zavzetju Turjaka je tako nastalo posebno »turjaško odlikovanje« za pogum. Podelili so ga štirim borcem, ki so prvi vdrli v goreč grad. Izdelano je bilo iz velikih gumbov z grbom turjaških grofov, ki so bili najdeni v gradu. Gumbom je bila dodana bakrena peterokraka zvezda, pod njo pa še zelen žamet. V Ljubljani je nastalo odlikovanje, znano tudi kot ljubljansko odlikovanje. Prejelo ga je nekaj ljubljanskih žena, ki so se posebej izkazale pri delu Slovenske narodne pomoči. Izdelano je bilo iz rdeče in črne klobučevinaste peterokrake zvezde. Možno je, da je na Slovenskem nastalo med partizani še nekaj odlikovanj, ki so utonila v pozabo. Konec leta 1944 je bilo tudi prepovedano nošenje raznih znakov razen skupnih jugoslovanskih odlikovanj.¹¹

Podeljevanje odlikovanj za zasluge med NOB se je nadaljevalo tudi po vojni. V letu 1945 jih je bilo podeljenih 55.000. Največ takšnih priznanj je bilo podeljenih v obdobju med 1946 in 1950, ko je bilo podeljenih 590.000 odlikovanj.¹²

⁸ Stojan Rudež, *Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije*, str. 18.

⁹ Milorad Erceg, *Odlikovanja v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji*, str. 9.

¹⁰ Stojan Rudež, *Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije*, str. 22–23.

¹¹ Janez Švajncar, *Partizanska odlikovanja, znaki in medalje*, Muzej narodne osvoboditve, Maribor 1985, str. 6.

¹² Stojan Rudež, *Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije*, str. 24.

3 UPOR PROTI OKUPATORJU V LETU 1941

3.1 NARODNOOSVOBODILNI BOJ V LETU 1941 V JUGOSLAVIJI

10. aprila 1941, še med napadom na Jugoslavijo, se je v Zagrebu sestal politični biro centralnega komiteja. Na tem sestanku so med drugim sklenili, naj komunistična partija vzbudi odpor proti agresiji in organizira skrivanje orožja. Temu sestanku je prav tako v Zagrebu sledilo 4. maja partijsko posvetovanje, ki ga je sklical centralni komite. Na tem sestanku so določili nadaljnje akcije komunistične partije. Med ukrepi je bil tudi ta, naj pri vseh partijskih komitejih ustanovijo vojaške komiteje, ki naj bi neposredno vodili priprave na oborožen boj. Pomemben dogodek za NOB je bil napad Nemčije na Sovjetsko zvezo, 22. junija 1941. Tistega dne se je v Beogradu sestal politični biro centralnega komiteja KPJ. Na seji centralnega komiteja KPJ 27. junija je bil ustanovljen glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, ki je imenoval Josipa Broza Tita za njegovega poveljnika.

V tem času so napredovale priprave na vstajo. Vojaškim komitejem je uspelo zbrati veliko pušk in drugega orožja. Po pokrajinah so bile ustanovljena pokrajinska poveljstva. V Sloveniji je tako nastalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, na Hrvaškem Operativno partijsko vodstvo, v vojvodini Štab partizanskih odredov, v Srbiji Glavni štab partizanskih odredov, vojni štab v Bosni in Hercegovini, Vojnorevolucionarni komite v Črni gori na Kosovem in Metohiji pa vojaški komite. Tako so začeli nastajati partizanski oddelki, poleg teh enot so nastajale tudi udarne in diverzantske skupine, ki so delovale predvsem v mestih ter rudarskih in industrijskih središčih. 4. julija je centralni komite sprejel sklep, da se iz udarnih skupin in raznih oddelkov osnujejo partizanski odredi. Pozval je tudi, da se iz začetnih sabotаж in diverzij preide k uničevanju žive moči okupatorja. Kot osnovno obliko oborožene vstaje je predvidel partizanski način bojevanja.¹³

Vstaja je bila uspešna. V Srbiji so odporniki napadali prometne povezave, vzpostavili pa so tudi osvobojena ozemlja. Na ta ozemlja sta se je iz Beograda prestavila tudi centralni komite KPJ in glavni štab partizanskih odredov Jugoslavije. Svoj sedež sta imela najprej v Krupnju, pozneje pa se je vodstvo preselilo v Užice, kjer je nastalo središče osvobojenih ozemelj.

Zelo silovita je bila tudi vstaja v Črni gori, ki je izbruhnila 13. julija 1941. V njej je po ocenah sodelovalo 32.000 upornikov. V kratkem času so vstajniki osvobodili praktično celoten teritorij Črne gore. V okupatorjevih rokah je ostalo le nekaj pomembnejših mest,

¹³ Vlado Strugar, Jugoslavija 1941–1945, Partizanska knjiga, Znanstveni tisk, Ljubljana 1980, str. 28–31.

vendar so Italijani kmalu vrnilo udarec in so do sredine avgusta že obvladovali deželo. Ob tem so jim bile v pomoč tudi albanske in muslimanske čete. V Bosni in Hercegovini so oblast prevzeli ustaši oziroma 10. aprila ustanovljena Neodvisna država Hrvaška. Upor se je na tem območju začel v vzhodnem delu Hercegovine. Vstaja se je začela 24. junija. Uporniške čete so se sicer morale zaradi slabe organiziranosti skupaj s prebivalstvom umakniti v gore. Po organizaciji čet s strani komunistične partije je bil do začetka septembra osvobojen precejšen vzhodne Hercegovine. Po 27. juliju so gverilske čete osvobodile večji del zahodne Bosne.¹⁴ Na Hrvaškem pa so komunistični voditelji ubrali drugačno politiko: prepričani so bili, da bo Rdeča armada v nekaj tednih v Zagrebu. S tem razumevanjem se več kot mesec dni niso mogli odločiti, ali naj se sploh postavijo po robu Neodvisni državi Hrvaški. Sledila je ostra obsodba s strani kominterne in Centralnega komiteja KPJ. Še večje težave so nastopile v Makedoniji, kjer je lokalni vodja sklenil, da ne bo upošteval navodil KPJ. Mnenja, da je makedonski narod končno združen z brati Bolgari, je začel upoštevati bolgarsko partijsko linijo. Ta je sicer imela politiko pasivnega čakanja.¹⁵

Ko je vodstvo osvobodilnega gibanja prišlo na osvobojeno ozemlje, je Tito 26. septembra v Stolicah sklical posvetovanje članov političnega biroja centralnega komiteja in glavnega štaba, predstavnikov glavnih štabov Srbije, Slovenije, Bosne in Hercegovine operativnega partijskega vodstva iz Hrvaške ter poveljnikov najbližjih partizanskih odredov. Na tem zasedanju so sprejeli nekaj pomembnih sklepov. Dogovorili so se, da bodo odpor decentralizirali po deželah, vendar pod vodstvom glavnega štaba. Uvedli so regularne enote, katerih borci so se imenovali po ruskem zgledu partizani. V enote so poleg komandanta uvedli tudi politične komisarje. Ob tem so sprejeli navodila o nadaljnjem političnem delu. Odločili so se, da bodo na osvobojenih ozemljih zamenjali staro upravo z narodnoosvobodilnimi odbori.¹⁶

Narodnoosvobodilni odbori so imeli več različnih funkcij. Podpirali so partizanske enote, s tem da so pomagali pri mobilizaciji borcev, z zbiranjem orožja, hrane, prispevkov in opreme itd., po drugi strani pa so pomagali tudi civilnemu prebivalstvu.

V Srbiji, Bosni in Hercegovini in Črni gori se je odporništvo razvijalo predvsem na podeželju, medtem ko se je v Sloveniji pojavilo najprej kot mestna ilegala. Slovenska posebnost v primerjavi z razvojem drugod po Jugoslaviji je bila tudi, da je imel OF v

¹⁴ Prav tam, str. 33–35.

¹⁵ Jože Pirjevec, *Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, Lipa, Koper 1995, str. 119.

¹⁶ Vlado Strugar, *Jugoslavija 1941–1945*, str. 56.

Sloveniji značaj koalicije, medtem ko je bil na drugih območjih Jugoslavije nosilec vstaje KPJ.¹⁷

V Osvobodilni fronti slovenskega naroda je bila komunistična partija vodilna politična skupina, kar pa ni vplivalo na organizacijski model vojaške organizacije. Ta je v osnovi izhajala iz enakih premis kot v preostalih jugoslovanskih pokrajinah. »Gre za sisteme, ki izhajajo že od začetka, od poletja 1941, eksplicitno pa od jeseni 1941 (posvetovanja v Stolicah) iz enotne politično-vojaške idejne in organizacijske zasnove. Takšno stanje je bilo pomemben dejavnik izenačevanja moči in organizacijskih prijemov med posameznimi vojaškimi formacijami, medtem ko so bile razlike na vojaškem polju predvsem v njihovi izvedbi in so bile pogojene z različnostjo družbenih okolij (materialno in družbeno razvitostjo), z deloma različnim političnim razvojem in z geopolitičnim položajem. Razlike med vojaškimi formacijami so poglobljale razlike, ki niso bile odvisne od notranje moči gibanja, pač pa so bile plod zunanjih dejavnikov, predvsem vrste okupacijskega režima.«¹⁸

Slovensko ozemlje je bilo geopolitično za okupatorja pomembnejše. Na našem ozemlju sta se srečevali strateški smeri sever – jugozahod in sever – jugovzhod, torej prehodi iz Nemčije v Italijo ter na Balkan. Pomembnost tega prostora je bila izražena v tem, da so bila slovenska ozemlja priključena okupatorjem ali je okupacija vsebovala elemente priključenosti. Druga območja Jugoslavije so bila le deloma priključena ali pod popolno prevlado sil osi kot npr. Neodvisna država Hrvaška. Geopolitično sta bili precej pomembni tudi Srbija in Makedonija. Tu je vodila strateško pomembna moravsko-varždarska smer ter surovinsko pomembna rudnika Bor in Trepča.¹⁹

Razlike v razvoju med narodnoosvobodilnimi gibanji so tudi pri vprašanju odnosa do nacionalnih interesov. Razlika se kaže v vprašanju, kako so si različna območja prizadevala opredeliti in uporabiti oboroženo silo. Slovenska partizanska vojska je bila ves čas vojne opredeljena in prikazovana kot zlitje revolucionarne vojske in nacionalne narodnoosvobodilne armade. Nacionalna komponenta je imela velik pomen. Osvobodilno gibanje si je prizadevalo vzpostaviti izpolnjen nacionalni sistem, ki je obsegal tako področji vojske kot države. Podobno je bilo na Hrvaškem, kjer so imeli težave z dvonacionalnostjo območja. Prečanski Srbi so se z odporom šteli za hrvaško vojsko. Še bolj pereča je bila tu kompromitiranost hrvaškega nacionalnega gibanja zaradi dejanj Neodvisne države Hrvaške kot hrvaške

¹⁷ Jože Pirjevec, *Jugoslavija...*, str. 119–123.

¹⁸ Damijan Guštin, *Bistvene razlike med razvojem NOB na vojaškem področju v Sloveniji in drugih jugoslovanskih pokrajinah ter sosednjih narodih*, v: *Odpor 1941*, urednik: Zdenko Čepič, Tanja Velagič, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije: glavi odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije, Ljubljana 2001, str. 184.

¹⁹ Prav tam, str. 187.

nacionalne države. V osrednjih jugoslovanskih republikah, kot recimo v Bosni in Hercegovini, Sandžaku in na Kosovu, en nacionalni okvir ni bil možen, medtem ko se v Srbiji ni razvil zaradi neaktualnosti.²⁰

3.2 NARODNOOSVOBODILNI BOJ V LETU 1941 V SLOVENIJI

3.2.1 NASTANEK OSVOBODILNE FRONTE

26. aprila 1941 je bila v Vidmarjevi vili v Ljubljani ustanovljena Protiimperialistična fronta slovenskega naroda, ki so jo sestavljali KPS, krščanski socialisti, demokratično krilo Sokola in kulturni delavci. Po sestanku so člani ustanovnih skupin začeli zbirati in povezovati pristaše fronte in razvijati organizacijo po mestih in vaseh. Na skrivnih sestankih so organizirali razprave in propagandne dejavnosti. Organizacija se je tako začela razraščati na terenu, vendar v tem času še ni bila ustaljena. Osnovne organizacijske enote fronte so nastajale počasi in postopno.²¹

Organizacija Osvobodilne fronte se je širila na dva načina. Prvi je bilo širjenje z vključevanjem političnih ali idejnih skupin in njihovih posameznikov, drugi način pa je bil vključevanje posameznikov neposredno v organizacijo. Poleg ustanovnih skupin se je v letu 1941 OF pridružilo še približno 18 skupin, od katerih so znane Zveza društev kmečkih fantov in deklet, Kmečka delavska stranka, Samostojna demokratska stranka, Stara in nova pravda, socialistična strokovna organizacija, ministrska skupina, Stara Slovenska ljudska stranka, nekdanji aktivni oficirji jugoslovanske vojske, prostovoljci ob aprilskem nemško-italijanskem napadu na Jugoslavijo, štajerski begunci, Društvo slovenskih dobrovoljcev (na strani antante) iz prve svetovne vojne in Jugoslovanska ženska zveza.²² Naštete skupine, ki so imele značaj plenumskih skupin, so se priključile OF po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Nobena izmed njih ni bila predvojna politična stranka, KPS pa jih je označeval kot periferne gosposke skupine. Med sabo so bile tudi sicer precej različne, po politični in nazorski usmeritvi, a tudi po številu. Zveza društev kmečkih fantov in deklet je bila množična

²⁰ Prav tam, str. 189.

²¹ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, Vojaški zgodovinski inštitut JLA in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1976, str. 79–82.

²² Tone Ferenc, Ljudska oblast na slovenskem 1941–1945, knj. 1, Država v državi, Partizanska knjiga, Ljubljana 1987, str. 12–15.

organizacija in je štela nekaj tisoč članov, medtem ko je štela t. i. ministrska skupina le tri. Vsem je bilo skupno stališče, da je treba takoj začeti oboroženi upor proti okupatorju.²³

Predstavniki skupin, ki so sestavljali OF, so sestavljali Vrhovni plenum OF, ki je predstavljal vrh OF. Izvršno funkcijo je opravljal Izvršni odbor OF, ki so ga sestavljali le predstavniki ustanovnih skupin in sekretariat Izvršnega odbora OF. Vertikalna struktura se je nato nadaljevala prek pokrajinskih odborov OF, okrožnih odborov OF, okrajnega (rajonskega) odbora OF in na koncu prek osnovnih enot terenskih odborov OF.²⁴ Poleg terenskih odborov kot osnovnih enot so v Ljubljani nastajali tudi matični odbori.²⁵ Pri sestavljanju odborov OF je veljalo načelo, da višji odbori imenujejo člane nižjih. Drugače je veljalo le za terenske odbore, kjer ni bilo neke vnaprej določene sheme in tudi ne posebnih imenovanj. Odbore so vodili sekretarji, število njihovih članov pa je bilo zelo različno. Lahko so šteli od tri pa tudi do petnajst članov.²⁶

»Vsi tisti, ki so se ukvarjali z organiziranjem in delovanjem Osvobodilne fronte slovenskega naroda, so tvorili njen aktivistični zbor in so se imenovali aktivisti Osvobodilne fronte. Ta pojem se je razširil na aktiviste drugih množičnih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja, npr. na zvezo slovenske mladine, Slovensko protifašistično žensko zvezo itd., ki so bile tudi del Osvobodilne fronte kot množičnega demokratičnega gibanja.«²⁷

Vodstvo osvobodilne fronte si je prizadevalo ustvariti enotno mrežo organizacij in jo razširiti po vseh pokrajinah. Takšna organizacija naj bi vodila k seznanjanju širših množic z OF in njihovimi cilji ter s tem k širitvi organizacije. Zaradi različnih okoliščin v pokrajinah se je organizacija razvijala zelo različno. Osrednje vodstvo OF je ves čas okupacije delovalo v Ljubljanski pokrajini. Tu je blažji okupacijski režim omogočil, da se je organizacija jeseni 1941 že precej razširila. Pokrajina je bila razdeljena na osem okrožij OF, v njih pa so delovali okrožni in rajonski odbori, s čimer je bila ustvarjena podlaga za načrtno širjenje terenskih odborov. Mreža organizacij je zajela večje kraje in se širila na podeželje, vendar ne enakomerno in sočasno. Dopolnjevala se je postopno, na izgradnjo pa so vplivali tudi aretacije in odhodi članov v partizane.

²³ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1; Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Mladinska knjiga Založba, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005, str. 611–612.

²⁴ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knj. 1, Cankarjeva založba, Ljubljana 1960, str. 154.

²⁵ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 614.

²⁶ Tone Ferenc, Ljudska oblast na slovenskem 1941–1945 knj. 1, str. 15–16.

²⁷ Prav tam, str. 19.

Ljubljana je postala v tem obdobju središče OF. Osrednje vodstvo je tu delovalo do maja 1942, poleg tega pa je bil tu še sedež varnostnoobveščevalne službe in centralne tehnike. Pri organiziranju in širjenju dejavnosti OF so tu sodelovali tudi člani vodstev ustanovnih skupin. Nastala je močna organizacija, sestavljena iz številnih terenskih, hišnih, uličnih, četrtnih, matičnih in rajonskih odborov. Novembra 1941 je bilo tako v mestu 360 odborov.²⁸

Na nemškem in madžarskem okupacijskem območju OF ni mogel razviti takšne organizacijske strukture kot v Ljubljanski pokrajini. Delovanje okupatorja proti OF je bilo zelo močno, kar je povzročilo, da je bilo veliko organizacij odkritih in uničenih. Območje na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju je spadalo pod enotno pokrajinsko vodstvo OF, do jeseni pa se je na tem območju oblikovalo devet okrožij. Okupacijski aparat je bil na tem območju zelo temeljit in je začel razbijati odporniško organizacijo že poleti 1941. Poleg močnega aparata okupatorja so temu botrovali še začetna neizkušenost, nekonspirativnost in priznanja aretiranih aktivistov. Priznanja so bila tudi posledica nasilnih zasliševalnih postopkov, nekateri posamezniki pa so postali celo sodelavci gestapa. Tako je okupator nastajajočo organizacijo razbijal sproti, kar je povzročalo hude kadrovske izgube. V kratkem času po nastanku je bila aretirana večina članov pokrajinskega odbora in vodstva partije, podobno se je dogajalo v vseh okrožjih. V mariborskem okrožju so se zgodile aretacije okrožnega sekretarja OF, ki je nato privolil v sodelovanje z gestapom. To je pripeljalo do razbitja celotne organizacije OF na tem območju. Aretacije so močno posegle v vrste OF v revirskem, celjskem, mežiškem, savinjskem in ptujskem okrožju. V posavskem okrožju je uničenje krške skupine in Brežiške čete povzročilo ustavitev dela v tem okrožju, aretacije v ljutomersko-radgonskem okrožju pa so privedle do tega, da je to pozimi prenehalo obstajati.²⁹

Na Gorenjskem razvoj organizacije OF ni občutno zaostajal za tistim v Ljubljanski pokrajini. Vzpostavljena so bila tri okrožja, in sicer jeseniško, kranjsko in kamniško. V teh je bilo do jeseni 1941 vzpostavljenih 108 odborov. Organizacije OF so bile razširjene predvsem v prvih dveh okrožjih. V kamniškem okrožju se je sicer že poleti razmahnilo partizansko delovanje, vendar te dejavnosti ni spremljalo množičnejše povezovanje privržencev OF v odbore. Veliko škodo je OF utrpel po decembrski vstaji. Okupator se odločil zatreti organizacije OF, saj se je zavedal, da bo lažje uničil partizanske enote, če jih bo odrezal od zaledja. Okupator je aretiral približno 250 članov terenskih organizacij in jih po večini poslal v taborišča, medtem ko je vidnejše organizatorje postrelil.³⁰

²⁸ Neven Borak in drugi: Slovenska novejša zgodovina 1, str. 618–619.

²⁹ Prav tam, str. 619–620.

³⁰ Prav tam, str. 620.

Na Primorskem se razvoj OF zaradi specifičnih razmer ni razmahnil v širšem obsegu. Množične aretacije leta 1940 in drugi tržaški proces so izločili veliko protifašističnih aktivistov. Organizacija OF se je začela razvijati predvsem na podlagi dela aktivistov, ki jih je KPS pošiljal na to območje iz Ljubljanske pokrajine. Šlo je predvsem za primorske emigrante. Tu so vzpostavljali vzporedno organizacijo OF in organizacije KPS. Pri delu so se opirali predvsem na tigrovce, zaupnike krščanskosocialne organizacije, v mestih liberalno-narodnjaške kroge in maloštevilne komuniste. Najbolj se je organizacija OF razširila na Goriškem in Vipavskem, kjer so ustanavljali terenske odbore, na Vipavskem pa konec leta 1941 tudi okrožni odbor. Vseeno je na tem območju prevladoval sistem zaupništva. Organizacijo je pozimi zelo prizadela aretacija pokrajinskega komiteja KPS, ki je vodil tudi splošno politično delo.³¹

Avgusta 1941 je vodstvo KPS ustanovilo Varnostnoobveščevalno službo OF. Čeprav naj bi bila to služba OF, je bila dejansko povsem povezana s KPS. Službo je vodil kolegij, v letu 1941 pa je bila omejena na Ljubljano. Izvajala je sabotažne, diverzantske, zavarovalne in druge naloge, na podlagi odloka SNOO pa tudi usmrtitve okupatorjevih zaupnikov in političnih nasprotnikov gibanja.³² VOS se je razvil v dve smeri, v obveščevalno in varnostno. Obveščevalna se je delila na množično in posebno službo. Množična obveščevalna služba je vključevala večino pripadnikov OF, ki so v svojem okolju zbirali podatke, in sicer vojaškega, političnega, gospodarskega, kulturnega in drugega značaja. Posebna obveščevalna služba je bila s svojo dejavnostjo prisotna v okupatorjevih vojaških enotah in štabih ter vrstah političnih nasprotnikov. Druga veja VOS OF je bila varnostna služba. Vanjo so bili vključeni člani KPS in SKOJ, ki so se posebej izkazali v bojnih in sabotažnih akcijah. Izvajali so različne akcije, od reševanja pripadnikov OF iz zaporov, do izvrševanja smrtnih kazni.³³ Čeprav je bil VOS OF pod nadzorom KPS, se je glede usmrtitev vidnejših političnih nasprotnikov iskal soglasje tudi v IOOF.³⁴

V rokah KPS je bil še en pomemben segment odporniške dejavnosti, in sicer t. i. centralna tehnika. Tehnični aparat in z njim povezano propagandna dejavnost je KPS razvil že pred vojno v podporo svojemu ilegalnemu delu, dejavnost pa se je močno razmahnila po ustanovitvi OF. Področja delovanja oziroma sektorji so bili: sektorji za zveze, nabave, gradnje, ponarejanje osebnih dokumentov, izdelovanje eksplozivnih sredstev ter radijski,

³¹ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 620–621.

³² Prav tam, str. 617.

³³ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, str. 172.

³⁴ Neven Borak in drugi: Slovenska novejša zgodovina 1, str. 617.

grafični in ciklostilni oddelek.³⁵ Sedež te dejavnosti je bil v letu 1941 v Ljubljani, kjer je delovala močna ciklostilna tehnika, že jeseni tega leta pa so se razvile ciklostilne tehnike tudi v Novem mestu, na Jesenicah, v Kranju in Mariboru. Tiskali in razmnoževali so glasila, letake, pesmi itd. Razpon dejavnosti je bil širok. S ponarejanjem dokumentov in živilskih kart je dokumentni sektor omogočal življenje in delovanje aktivistom, ki jih je iskal sovražnik. Radijski sektor je izdelal radijski oddajnik, ki je omogočal oddajanje oddaj dvakrat ali trikrat na teden. Sektor za zveze je skrbel za povezavo vodstva OF v Ljubljani z nižjimi organi po Sloveniji ter povezavo s centralnim komitejem KPJ in vrhovnim štabom. Sektor za gradnje je pripravljali zakamuflirana skrivališča in stanovanja za tiskarne, material in aktiviste.³⁶

Oktobra 1941 je bila ustanovljena Mladinska osvobodilna fronta. Njen izvršni odbor so sestavljali delegati iz ustanovnih skupin OF. Najbolje je bila organizirana v Ljubljani in v nekaterih mestnih središčih, kot npr. v Novem mestu, Škofji Loki in Kranju, medtem ko je po vaseh ni bilo. Imela je tudi svoje glasilo Mlada Slovenija, kjer so v tretji decembrski številki opredelili cilje svojega delovanja. Gibanje naj bi mobiliziralo mladino v partizanske oddelke, organiziralo bojne skupine in Narodno zaščito, organiziralo nove terenske odbore, zbiralo podporo v denarju in blagu, razširjalo letake, bojkotiralo okupatorjeve kulturne in športne prireditve itd. Mladinske skupine so k delovanju OF veliko prispevale. Mladina je izvajala listkovne in napisne akcije, njene borbene in sabotažne skupine pa so postale jedro varnostno-obveščevalne službe OF in Narodne zaščite. Mnogo mladincev se je vključilo tudi v partizanske čete.³⁷

Septembra 1941 je začelo vodstvo OF vzpostavljati Narodno zaščito. To je bila organizacija, katere člani so živeli na svojih domovih in so se po potrebi angažirali ter izvajali razne akcije. Ustanovni odlok je bil objavljen 17. oktobra 1941 v Slovenskem poročevalcu in je opredelil organizacijo kot sestavni del slovenske oborožene sile, ki je bila podrejena Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet. Ustanavljali so jo krajevni odbori OF, in sicer v mestih, vaseh, tovarnah in podjetjih, preprečevala pa naj bi aretacije, rekvizicije in izganjanje Slovencev. Sprva se je imenovala Vaška zaščita, organizirali pa so jo vojaški referenti rajonskih in okrožnih komitejev. Najhitreje se je razvijala v Ljubljani in njeni neposredni okolici. V Ljubljani je 6. oktobra 1941 izvedla tudi prvo večjo akcijo, ko sta na ljubljanskem velesejmu eksplodirali dve bombi. Sledile so akcije, pri katerih so zaplenili razni

³⁵Neven Borak in drugi: Slovenska novejša zgodovina 1, str. 616.

³⁶Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, str. 174–176.

³⁷Prav tam, str. 176–177.

material, npr. odeje, orožje itd., sabotaže tovarnah. Med temi akcijami se je veliko bodočih partizanov vzgajalo za vstop v partizanske vrste.³⁸

3.2.2 NASTANEK PARTIZANSKIH ENOT

Takoj po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 se je v Ljubljani sestal Centralni komite KPS in ustanovil Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet – najvišji vodstveni organ bodočih partizanskih čet. Nastal je iz vojaške komisije, ki je bila organ centralnega komiteja KPS in je bila s tem ukinjena. 29. junija 1941 je sledila seja vodstva Protiimperialistične fronte, ki se je na tej seji preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, na kateri je bila potrjena odločitev o ustanovitvi vrhovnega poveljstva. Sprva ga je sestavljalo pet članov, nekoliko pozneje so se mu pridružili še trije. Novi člani naj bi predvidoma stalno delovali na terenu, medtem ko je preostali del poveljstva deloval v Ljubljani. Sestavljen je bil podobno kot izvršni odbor OF. Komandant, pomočnik komandanta in politični komisar so bili člani centralnega komiteja KPS, medtem ko sta predstavljala preostala dva člana krščanskosocialistično in sokolsko skupino. Takšna sestava vrhovnega poveljstva in razmere, v katerih je delovalo, so določale temu organu značaj vojaško-političnega vodstva, ne operativnega vojaškega poveljstva.³⁹

V okviru priprav na oboroženo vstajo je glavno poveljstvo pripravilo t. i. partizanski zakon, ki je bil pravilnik o sestavi, delu in nalogah slovenskih partizanskih čet. Predstavljal je osnovo za organiziranje in oblikovanje partizanskih enot. Močno je pomagal organizatorjem prvih partizanskih enot na terenu. Partizana je opredeljeval kot prostovoljca, ki se je pripravljen z orožjem boriti za osvobodilne cilje slovenskega naroda, in sicer do tedaj, ko bodo ti cilji doseženi. V partizanske oddelke je lahko vstopil vsakdo, ne glede na versko, politično ali narodno pripadnost. Ob vstopu v enote je partizan opravil prisego. Partizanski zakon je nadalje določal pravice in dolžnosti partizanov, partizansko zaprisego, zastavo, pozdrav, določila o partizanskem sodišču, kaznovanju in nadzoru ter hierarhijo in osnovno organizacijo enot in partizanske vojske. Slednja se je delila na vode, čete bataljone in brigade. Na čelu enot sta bila komandant in politični komisar. Komandirje in komisarje na ravni voda so volili partizani sami, njihov izbor pa je potrdil štab bataljona, ki jih je po potrebi tudi postavljaj. Nadalje je komandirja čete imenoval štab bataljona v sporazumu s štabom brigade,

³⁸ Prav tam, str. 173.

³⁹ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, str. 89–92.

komandirja bataljona pa je imenovalo glavno poveljstvo. To je imenovalo tudi politične komisarje. Komandir enote in politični komisar sta bila v hierarhičnem smislu v istem rangju. Komisarjeve je v enotah opravljal politično-vzgojne naloge, kot so skrb za politično in strokovno vzgojo partizanov, ohranitev borbenosti, red in disciplina itd.⁴⁰

Vojaško gledano je dogajanje v drugi polovici leta 1941 mogoče razdeliti na obdobje poletne vstaje in obdobje načrtno vodenih vojaških akcij. Med poletno vstajo je šlo za pripravo odpora na nemških okupacijskih območjih. Ta odpor je obsegal vrsto med seboj neodvisnih akcij, večinoma sabotažnih. Vojaške enote so nastajale šele v drugi polovici julija, aktivne pa so postale pretežno po 27. juliju. Enote so bile na začetku sestavljene predvsem iz izbranih posameznikov, ne pa vstajniških množic. Poleg vojaških ciljev so bile v začetku tarča napadov tudi civilni okupacijski aparat in materialne dobrine. Enote niso bile izurjene in so tako delovale v težjih pogojih, saj so se morale urediti v boju z okupatorjem. Tudi to dejstvo je prispevalo k temu, da je bilo v prvih treh mesecih vstaje izločenih več kot 100 partizanov ali do 20 % vseh pripadnikov.⁴¹

Prve odporiške skupine so začele nastajati konec junija. Večina članov teh skupin je izhajala iz KPS in se jim je priključila po obveznih napotitvah. Del teh članov se je v te skupine umaknil pred aretacijo, ki jim je grozila s strani nemškega okupatorja. Ta je na dan napada na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 pripravljala policijsko akcijo, v kateri bi aretiral vse komuniste. Te skupine so nastajale predvsem v okolici večjih mest, in sicer Celja, Maribora, Trbovelj, Jesenic, Kranja, Kamnika in Ljubljane. Vanje so je poleg komunistov vključevala tudi politično neopredeljena mladina. Prav tako so iz lokalnih pobud nastajale tudi uporiške skupine mimo KPS. Tako je v okolici Maribora nastala skupina iz vrst krščanskih socialistov, ki se je avgusta združila s Pohorsko četo, podobna skupina pa je nastala tudi v Slovenskih goricah.⁴²

Na Gorenjskem je bilo predvideno, da se v vsakem partijskem okrožju ustanovi en bataljon. Ljubljana kot središče osvobodilnega gibanja je bila tesno povezana z območjem Šmarne gore, Rašice in Črnuč. Že sredi julija je tako v vaseh pod Šmarno goro in Rašico nastalo nekaj bojnih skupin. Te so se združile z ilegalci, ki so že od napada Nemčije na Sovjetsko zvezo skrivali v gozdovih nad Črnučami, in 24. julija 1941 ustanovili Rašiško četo. Avgusta je ta četa štela že petinštirideset borcev. Na tem območju so bile ustanovljene še Kamniška in

⁴⁰ Prav tam, str. 100–103.

⁴¹ Damijan Guštin, Vprašanja oboroženega odpora 1941, v: prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, Ljubljana 2001, str. 136–138.

⁴² Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 623.

Radomeljske četa. Vse tri čete oziroma 92 borcev so se skupaj z trzinsko partizansko skupino udeležile zbora, kjer so 17. avgusta ustanovili Kamniški bataljon. Ta je bil razdeljen na štiri čete. V kranjskem okrožju so bile ustanovljene tri čete, in sicer Tržiška, 1. kranjska in 2. kranjska četa. Tržiška četa je bila ustanovljena 26. julija, dan zatem je bila na desnem bregu Save ustanovljena 1. kranjska četa, 2. kranjska četa pa istega dne na levem bregu Save. Ta je skupaj z tržiško četo 4. avgusta oblikovala Storžiški bataljon s 64 borci. Drugo žarišče odpora na Gorenjskem je bilo v Zgornjesavski dolini. Tam so bile po 22. juniju že tri skupine ilegalcev, ki so se 28. julija združile v Jeseniško četo, ta se je pozneje imenovala tudi četa Ivana Cankarja. V njej je bilo 42 borcev, ki so večinoma prihajali z Jesenic. Druga četa na tem območju je nastala na Jelovici. Tu sta se dve skupini ilegalcev združili 29. julija v Jelovško četo, ki so jo pozneje imenovali tudi četa Ilije Gregoriča. Jeseniška četa se je nato pridružila Jelovski četi, kjer so 5. avgusta oblikovali Gorenjski partizanski bataljon Ivana Cankarja. Ta je štel 130 borcev in bork, ki so še istega dne zaprisegli.⁴³

Na Gorenjskem je do 22. junija delovalo 22 ilegalcev. Po tem datumu do 26. julija se jim je pridružilo še 138 novih, ki so bili povezani v 11 ilegalnih skupin. V obdobju prve oborožene vstaje od 26. julija do 5. avgusta se je partizanom pridružilo 199 novih borcev. V tem času so partizanske vrste že izgubile 36 borcev in bork.⁴⁴

Na Štajerskem so prve čete nastajale in delovale v težkih razmerah. Pritisk okupatorja je bil tu še posebej močan. 30. julija je bila ustanovljena Pohorska četa. Njej najbližja je bila šaleška partizanska skupina, ki je delovala na območju Šoštanja in Velenja. V Savinjski dolini so 24. julija ustanovili savinjsko četo, v kateri je bilo približno 20 mož, 17 pa jih je sestavljalo Celjsko četo, ustanovljeno 20. julija 1941. Večja je bila Revirska četa, ki je ob ustanovitvi 31. julija obsegala 47 borcev. Pred 22. junijem je bilo na Štajerskem 30 ilegalcev. Ti so bili že povezani z Osvobodilno fronto. To število se je od 22. junija do 7. julija povečalo za 48 ljudi. V obdobju po 7. juliju, ko so začele množične akcije in so nastajale prve partizanske čete, je v partizane odšlo 120 borcev. V tem obdobju jih je tudi že padlo 36.⁴⁵

V Ljubljanski pokrajini je oborožena vstaja potekala nekoliko počasneje. 22. julija 1941 je nastala Molniška četa, ki je štela 24 borcev. 16. avgusta se je 25 borcev te čete pod vodstvom Ljuba Šercerja odpravilo na gorsko področje Mokrc in Krma. Tu so vzpostavili Mokrško četo, ki je postala zbirališče partizanov iz Ljubljane in okolice. 17. avgusta je zaprisegla Stiška četa. V juliju je nastala tudi Ribniška četa, ki se je razvila iz skupine 8 ilegalcev. Prav

⁴³ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, str. 103–110.

⁴⁴ Prav tam, str. 110.

⁴⁵ Prav tam, str. 119.

toliko borcev je v avgustu štela tudi Novomeška partizanska skupina, medtem ko je borovniška partizanska skupina v tem času štela člana manj.⁴⁶

Na prvem posvetovanju partizanskih glavnih štabov posameznih jugoslovanskih pokrajin je bila izrečena kritika dotedanjega dela in dosežkov oboroženega odpora v Sloveniji. Ta kritika je spodbudila nov vzpon partizanske dejavnosti. Slovensko partizansko poveljstvo je dobilo nalogo preprečiti izganjanje prebivalstva v Posavju, vendar akcija ni bila uspešna. Enote namreč niso bile usposobljene za izvedbo akcije takšnega obsega, svoje pa je k temu dodal tudi zgodaj zapadel sneg.⁴⁷

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je nato načrtovalo širšo vstajo, ki naj bi potekala v začetku decembra. Načrt je predvideval akcijo, ki naj bi potekal v treh središčih, in sicer na Gorenjskem, na območju Kamnik–Št. Pavel–Trbovlje ter na območju Krima in Mokrca. Na teh območjih naj bi dosegli partizansko premoč in spodbudili širšo vstajo, kar bi vodilo k ustanovitvi osvobojenih ozemelj. Vse pa ni teklo po načrtih, saj je bila vstaja na območju Kamnik–Št. Pavel–Trbovlje zaradi aretacij članov OF najprej preložena, nato pa odpovedana, neuspešna je bila tudi vstaja na krmsko-mokrškem območju. Na območju Gorenjske je vstaja uspela – zajela je območje na desnem bregu Save, od Dovjega do Poljanske doline. Začetek vstaje je bil predviden za 16. december, v dveh tednih pa je v partizanske enote vstopilo približno tisoč borcev. Nekatere enote so se tako zelo okrepile. Bataljon Ivana Cankarja je tako ob 130 borcih sprejel še 300 novih in ob tem ohranil bojno sposobnost, ki jo je dosegal pred tem.⁴⁸

Na drugih območjih Jugoslavije so se v letu 1941 borili tudi slovenski partizani. Takih je bilo 134. Borili so se na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Črni gori in predvsem v Srbiji. Na poziv Edvarda Kardelja in Ivana Mačka so v Užicu 5. oktobra 1941 ustanovili slovensko partizansko četo Ivana Cankarja, ki je štela 58 borcev. Sodelovala je v bojih s četniki, ki so napadli mesto. Osem slovenskih borcev je bilo dodeljenih spremni četi vrhovnega štaba.⁴⁹

V Sloveniji je bilo v letu 1941 ustanovljenih 36 partizanskih čet. Na Gorenjskem je od tega nastalo 15 čet, 6 jih je nastalo na Štajerskem, 15 pa na Notranjskem in Dolenjskem, izmed katerih je bila ena četa takoj poslana na Primorsko. V letu 1941 je v enote vstopilo 1924 partizanov. 1896 jih je bilo slovenske narodnosti, medtem ko jih je bilo 28 drugih narodnosti. Slovencev, ki so vstopili v partizanske enote v letu 1941, je bilo torej skupaj 2058. Največ

⁴⁶ Prav tam, str. 119–127.

⁴⁷ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 625.

⁴⁸ Prav tam, str. 626.

⁴⁹ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, v: Slovenija – paralele 1975, št. 43, str. 40.

partizanov je prišlo z Gorenjske, in sicer 1100 ali 53,45 %. Na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, je v tem letu vstopilo v partizane 558 ljudi oziroma 27,11 % vseh partizanov v Sloveniji v letu 1941. Na Štajerskem je bilo 266 oseb oziroma 12,93 %, ki so vstopili v enote leta 1941.⁵⁰

⁵⁰ Prav tam, str. 41–42.

4 USTANOVITEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941

4.1 USTANOVITEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941 V LETU 1944

Partizanska spomenica 1941 je nastala leta 1943 v Jajcu skupaj z drugimi odlikovanji. Skico zanjo je napravil slikar Đorđe Andrejević Kun, relief pa Antun Augustinčić. Ta je v aprilu 1944 odnesel model za spomenico in modele za odlikovanja v Moskvo, kjer so bile izdelane. Prva pošiljka, v kateri je bilo 15.000 spomenic, je prišla iz Moskve 8. septembra 1944.⁵¹

Prvi tip partizanskega spominskega znaka 1941

Po prejemu spomenic je vrhovni komandant NOV in POJ izdal 14. 9. 1944 vsem podrejenim štabom in enotam povelje o podeljevanju »spomenice 41«. To povelje se lahko razume kot akt o ustanovitvi spomenice, z njim pa so predpisani kriteriji za podeljevanje,

⁵¹ Stojan Rudež, Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije, str. 72.

⁵² <http://www.facebook.com/pages/Partizanska-spomenica-1941/119706291375553>.

način vročitve in način nošenja.⁵³ Spomenica je bila opredeljena kot priznanje za vztrajnost v borbi in predanost narodnoosvobodilnemu gibanju vsem borcem in funkcionarjem NOV, ki so vstopili v partizansko vojsko leta 1941 in so v njej ostali. Do spomenice so bili upravičeni:

a) »Svi borci i vojni i politički rukovodioci koji su stupili 1941. u partizanske odrede i ostali do danas u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije.

b) Svi oni koji su 1941. godine započeli s partizanskom djelatnošću i na bilo koji način organizovano i neprekidno radili za partizanski pokret na okupiranoj teritoriji, a kasnije iz bilo kakvih razloga napustili okupiranu teritoriju i stupili u partizanske odrede odnosno Narodnooslobodilačku vojsku.

c) Svi oni koji su stupili u partizanske odrede 1941 godine kao borci ili rukovodioci, pa povučeni i ostavljeni ili poslani na rad u pozadinu neprijatelja, to jest na okupiranu teritoriju – svejedno nalazili se još na okupiranoj ili slobodnoj teritoriji ili u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

d) Svi oni koji su stupili u partizanske odrede 1941. godine, pa u toku svoga rada i borbe bili zarobljeni, uhapšeni ili osuđeni, a danas se ponovo nalaze u Narodnooslobodilačkoj vojsci ili na radu u pozadini – ukoliko je njihovo držanje pred neprijateljem bilo časno i partizanski dostojno.

e) Spomenica se ne može dati onima koji su u međuvremenu svojevoljno napustili Narodnooslobodilačku vojsku ili prilazili na stranu ma koje neprijateljske vojske, bez obzira na to što su stupili 1941. godine i što se danas nalaze u redovima Narodnooslobodilačke vojske.«⁵⁴

Do spomenice niso bili upravičeni tisti, ki so prostovoljno zapustili NOV ali prešli na stran sovražne vojske, ne glede na to, ali so vstopili v NOV leta 1941 ali se pozneje spet priključili partizanskim enotam. Ukaz o podeljevanju partizanskih spomenic predvideva, da bodo nosilci tega priznanja uživali posebne ugodnosti in že na tem mestu opomni, da jo je treba dodeliti tistim, ki so do nje upravičeni. O prejemnikih naj bi se zbrali osnovni podatki, na podlagi katerih je bila predvidena izdelava legitimacij. Do takrat naj bi izdajali štabi začasna potrdila. Skupaj je bilo poslanih v enote 12.430 spomenic, od katerih jih je bilo 600

⁵³ Stojan Rudež, *Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije*, str. 72.

⁵⁴ Josip Broz, *Sabrana djela*, tom 23, urednik: Pero Damjanović, Komunist, Beogradski izdavačko-grafički zavod, str. 133.

poslanih glavnemu štabu Slovenije. Dostavljene so bile glavnim štabom, štabom korpusov, štabu mornarice NOVJ štabu Baze v Bariju, operativnemu štabu Kosova in Metohije ter štaboma 26. in 19. divizije.⁵⁵

Dostavljeno	Število
Glavni štab Slovenije	600
Glavni štab Hrvaške	4000
Glavni štab Srbije	1000
Glavni štab Makedonije	300
Glavni štab Vojvodine	500
Štab 1. korpusa in zahodni Srbiji	1100
Štab 2. korpusa	900
Štab 3. korpusa	500
Štab 5. korpusa	1200
Štab 12. korpusa	400
Štab 8. korpusa	800
Štab 26. divizije	250
Štab mornarice NOVJ	80
Štab Baze v Bariju	500
Operativni štab Kosova in Metohije	100
Štab 19. divizije	200

Broz, Josip: Sabrana djela, str. 134.

⁵⁵ Prav tam, str. 133.

Partizanski spominski znak 1941 v odstotkih:

Dostavljeno	Število
Glavni štab Slovenije	4,83 %
Glavni štab Hrvaške	32,18 %
Glavni štab Srbije	8,05 %
Glavni štab Makedonije	2,41 %
Glavni štab Vojvodine	4,02 %
Štab 1. korpusa in zahodni Srbiji	8,85 %
Štab 2. korpusa	7,24 %
Štab 3. korpusa	4,02 %
Štab 5. korpusa	9,65 %
Štab 12. korpusa	3,22 %
Štab 8. korpusa	6,44 %
Štab 26. divizije	2,01 %
Štab mornarice NOVJ	0,64 %
Štab Baze v Bariju	4,02 %
Operativni štab Kosova in Metohije	0,80 %
Štab 19. divizije	1,61 %

Število partizanskih spominskih znakov 1941, ki so bili poslani v enote, je bilo bistveno drugačno od končnega števila podeljenih priznanj. V Jugoslaviji je bilo skupno podeljenih 27.629 partizanskih spominskih znakov, medtem ko je bilo v enote v letu 1944 poslanih le 12.430, kar predstavlja 44,99 % končnega števila podeljenih priznanj. Za Glavni štab Slovenije je bilo namenjenih v letu 1944 le 600 spomenic, kar predstavlja 4,83 % vseh priznanj iz leta 1944 oziroma 33,11 % končnega števila podeljenih partizanskih spominskih znakov 1941 v Sloveniji. Ocene števila upravičencev so bile za območje Slovenije še nižje kot za območje celotne države. V Sloveniji je v partizanske enote leta 1941 vstopilo 1924 partizanov, od teh pa jih je v enotah konec leta 1941 ostalo 670.⁵⁶ Poleg tega je veliko ljudi sodelovalo pri organizaciji upora v Osvobodilni fronti. Daleč največ priznanj je bilo poslanih na Glavni štab Hrvaške oziroma 4000, kar je predstavljalo 32,18 % vseh priznanj. Ocene o številu upravičencev do tega priznanja so bile bistveno prenizke. Partizanski spominski znaki

⁵⁶ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, v: Slovenija – paralele 1975, št. 43, str. 42, 48.

so bili dostavljeni tudi na območje zunaj Jugoslavije, in sicer v bazo v Bariju, kamor je bilo dostavljeno 500 spomenic, kar je predstavljalo 4,02 % vseh priznanj.

Zavezniške vojaške oblasti so v letu 1943 ustanovile bazo v Bariju v jugovzhodni Italiji, kjer so se zbirali nekdanji jugoslovanski zaporniki, interniranci, vojni ujetniki ter Primorci in Istrani iz enot razpadle italijanske vojske. Baza je imela med nalogami tudi skrb za ranjence in skrb za begunce iz Dalmacije. Nepremični ranjenci so ovirali operativne zmogljivosti partizanskih enot, njihova nega v skritih bolnišnicah pa je zahtevala široko organizacijo. Nedaleč od Barija so zavezniki dodelili bolnišnici, kjer so v letu 1943 sprejeli 1355 ranjencev. Baza je sprejela tudi 39.674 beguncev iz Dalmacije, ki so jih pozneje premestili v taborišče El Shatt v Sinajski puščavi. Najpomembnejša naloga baze v Bariju je bilo zbiranje pripadnikov jugoslovanskih narodov in njihovo vključevanje v narodnoosvobodilni boj. Tu so organizirali in urili pripadnike, ki so tvorili prekomorske brigade, ki so sodelovale v boju proti okupatorju v domovini. Vodilni vojaški in politični kader so sestavljali tudi pregnanci sami, saj je bilo med njimi nekaj partizanov in aktivistov, ki so bili internirani ali zaprti v Italiji.⁵⁷

Vojaško politično delo se je v tej bazi začelo že ob vzpostavitvi baze, vrhovni štab NOV in POJ pa je 29. oktobra določil uradno delegacijo NOV in POJ v Italiji. Med sodelujočimi pri organizaciji dela v bazi je bila tudi Vida Tomšič, članica centralnega komiteja KPS.⁵⁸ V narodnoosvobodilnem boju je delovala že od leta 1941. Konec leta 1941 je bila skupaj z možem Tonetom zajeta in obsojena v letu 1942 na 25 let ječe. Zaporno kazen je prestajala v zaporih v Italiji, kjer je nadaljevala politično delo med jetnicami. Po kapitulaciji Italije je z drugimi interniranci prišla v bazo pri Bariju, kjer je nadaljevala delo in bila med ustanovitelji 1. prekomorske brigade. Bila je nosilka partizanskega spominskega znaka 1941.⁵⁹

V ukazu o podelitvi spomenic je tudi navodilo, naj se podelitve izvajajo čim bolj svečano, kolikor pač dopuščajo vojne razmere.⁶⁰ Tudi v slovenskih partizanskih enotah so se začele odvijati slovesnosti ob podelitvah. O tem dogodku je poročala Ljudska pravica: »Po naših brigadah in divizijah se vršijo prav posebne slovesnosti. Starim partizanom iz leta 1941 podeljujejo spominski znak 1941, odlikovanje NKOJ-a. Odlikovanci so že leta 1941, ko je hitlerjevska zver stopala zmagoslavno po vsej Evropi in se bližala Moskvi, prijeli za puško in so iz gozdov kazali trpečemu slovenskemu narodu odrešilno pot partizanskega upora. Tako je 3. oktobra zvečer praznovala tudi XV. divizija edinstveno slavnost. »NKOJ ni pozabil naših

⁵⁷ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941-1945, str. 804–806.

⁵⁸ Prav tam, str. 804.

⁵⁹ Slovenski biografski leksikon, dvanajsti zvezek, ur: Alfonz Gspan in Fran Petre, SAZU, Ljubljana 1980, str. 136.

⁶⁰ Prav tam, str. 133.

partizanskih pionirjev,« je poudarjal tovariš komisar. Tudi šest tovarišev iz naše divizije je prejelo spominski znak. To so tovariši: zastavnik Jaka Golob, podporočnik Mihael Krištof, poročnik Fišter Stane, politkomisar Mikec Gustel, podporočnik Prvinšek Jože ter politkomisar brigade Jože Jakomin. Pozabili pa nismo tistih, ki jih ni več med nami. S polminutnim molkom je vsa dvorana počastila njihov spomin. Vsem padlim junakom slava!«⁶¹

12. 6. 1945 je bil sprejet Zakon o odlikovanjih DFJ, po katerem je bila spomenica uvrščena med odlikovanja, kar je bilo spremenjeno v poznejših zakonih. Slab mesec pozneje, 15. 7. 1945, je predsednik ministrskega sveta in obrambni minister DFJ sprejel Odlok o ustanovitvi partizanskega spominskega znaka 1941 in o pravicah nosilcev spomenice. S tem odlokom so bili predpisani kriteriji za podelitev partizanskega spominskega znaka 1941 in pravice, ki jih prinaša ta znak. Pristojnost podeljevanja je bila dana ministrstvu za obrambo. To je bil drugi tip spomenice, ki je zamenjala prvo. Ob tem je bilo odrejeno, da se ob zamenjavi izvede revizija vseh podelitev oziroma da se spomenica podeljuje ob predložitvi dokazov.⁶²

4.3 DRUGI TIP PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941

28. maja 1946 je v Službenem listu FNRJ izšel zakon o Zakon o »Partizanskem spominskem znaku 1941«. Spomenica je bila opredeljena kot znak državnega priznanja organizatorjem ljudske vstaje in prvoborcem narodnoosvobodilne borbe za njihove zasluge dosežene pri delu za osvoboditev jugoslovanskih narodov. V drugem členu sledi opis spomenice: »Partizanski spominski znak 1941 sestoji iz dveh peterokrakih zvezd, katerih kraki se med seboj križajo. Manjša peterokraka zvezda je pozlačena, ima gladko površino in izbočen rob. Na spodnjem kraku stoji »1941«. Večja peterokraka zvezda je srebrna. Njeni kraki imajo obliko žarkov, ki izhajajo iz središča zvezde in segajo med krake manjše zvezde. Na tej zvezdi je podoba borca v patiniranem srebru. Borec v močnem zaletu drži v levi roki zastavo, z desno pa poziva narod v boj. Velikost znaka je 49 mm v premeru.«⁶³

⁶¹ Odlikovanje starih partizanov, Ljudska pravica, števil. 24, leto V, 20. oktober 1944, str. 4.

⁶² Stojan Rudež, Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije, str. 72.

⁶³ Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43/46, 28. 5. 1946.

64

Drugi tip partizanskega spominskega znaka 1941

Tretji in četrti člen tega zakona nadalje določata, kdo ima pravico do prejetja spomenice. Besedilo je sicer nekoliko spremenjeno v primerjavi z Odlokom o podeljevanju spomenice 1941, vendar ni vsebinskih razlik med določbami.⁶⁴ »Pravico dobiti in nositi »partizanski spominski znak 1941« imajo vsi:

»a) ki so vstopili v partizanske odrede 1941. leta in so bili nepretrgoma v vrstah narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije oziroma Jugoslovanske armade do konca vojne;

b) ki so 1941. leta vstopili v partizanske odrede, a so bili pozneje po nalogu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja odrejeni za službo zunaj vojske na osvobojenem ali okupiranem ozemlju, kjer so nepretrgoma aktivno in organizirano delali za narodnoosvobodilno gibanje, bodisi da so pozneje spet vstopili v vrste Jugoslovanske armade, ali so ostali stalno izven vojske do konca vojne;

c) ki so 1941. leta dobili posebne naloge za delo v sovražnikovem zaledju in so izvršujoč te naloge ostali stalno v sovražnikovem zaledju v aktivnem in organiziranem delu do konce vojne ali pa so stopili v vrste Jugoslovanske armade.

⁶⁴ <http://dragnik.blog.co.uk/2009/09/25/rodoljub-269-olakovi-7035846/>

⁶⁵ Drago Nikolić, Kadrovi i kadrovska politika, Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985 knj. 15, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1989, str. 62–63.

d) v točkah a), b), in c) tega člena navedeni, ki so bili v boju ali izvršujoč naloge aretirani ali internirani proti svoji volji in brez krivde, ne da bi se bili mogli temu kakor koli izogniti, pa so v zaporu ali internaciji aktivno nadaljevali borbo in nato spet stopili v vrste Jugoslovanske armade ali so po nalogu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja nadaljevali z aktivnim in organiziranim delom zunaj vojske do konca vojne.«⁶⁶ Naslednji člen določa, kdo ni upravičen do spomenice, in sicer so to tisti ki:

a) »so pretrgali narodnoosvobodilni boj z svojevoljno zapustitvijo partizanskih odredov, narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije oziroma Jugoslovanske armade, bodisi da so se vrnili domov, dezertirali ali se predali sovražniku, ne glede na to, da so vstopili v partizanske odrede 1941. leta;

b) ki so bili po lastni krivdi ujeti ali so se nedostojno vedli v zaporu, internaciji ali na sploh pred sovražnikom, ne glede na to, da so pred tem ali pozneje vstopili v enote Jugoslovanske armade ali aktivno delovali za narodnoosvobodilno gibanje.«⁶⁷

Partizansko spomenico 1941 je po temu zakonu podeljeval minister ljudske obrambe. Poleg spomenice je nosilec prejel tudi knjižico z osebno fotografijo, ki se je uporabljala kot dokaz za pravico do nošenja. Za nepooblaščno nošenje spomenice je namreč zakon določal denarno kazen ali zaporno kazen v višini petnajst dni. Zakon je določal, da spomenica zamenjuje predhodno, ob tej zamenjavi pa je bila predvidena tudi revizija že podeljenih spomenic, ki jo bo izvedlo ministrstvo narodne obrambe.⁶⁸ V vojnih razmerah je bilo namreč podeljevanje spomenic površno, brez podrobnega preverjanja, neorganizirano ter brez pismenih potrdil.⁶⁹

Zakon o partizanski spomenici 1941 je v devetem členu tudi pooblaščal Ministra ljudske obrambe, da podrobnejše odločbe za izvrševanje tega zakona. Tako je dobra dva meseca zatem izšel tudi Pravilnik za izvajanje zakona o partizanskem spominskem znaku 1941. V njem je določeno, da se stari spominski znak z novim zamenja do 1. januarja 1947.⁷⁰

Za nosilce partizanske spomenice sta se uveljavila tudi izraza prvoborec ali spomeničar.⁷¹

⁶⁶ Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43/46, 28. 5. 1946.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43, 28. 5. 1946.

⁶⁹ Boris Prister, Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara, str. 195.

⁷⁰ Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43, 28. 5. 1946; Pravilnik za izvajanje zakona o Partizanskem spominskem znaku 1941, uradni list FLRJ, št. 62, 2. 8. 1946.

⁷¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika, knj. 4, Ur: Martin Alih in drugi, DZS, Ljubljana 1985, str. 275, 856.

4.3 PRAVICE SPOMENIČARJEV

Zakon o partizanskem spominskem znaku 1941 je določal pravice, ki jih imajo spomeničarji, Pravilnik za izvajanje zakona o partizanskem spominskem znaku 1941 pa je med drugim natančneje določal način uveljavljanja pravic. Tako je bilo spomeničarjem omogočeno zdravljenje na državne stroške v vseh zdravstvenih in higienskih ustanovah, ki so bili v rokah države ali javnopravnih teles. Vsak spomeničar, ki je hotel izkoristiti to pravico, se je moral obrniti direktno na katero izmed teh ustanov. Ta jih je po pregledu obdržala na zdravljenju ali jih napotila v druga zdravilišča. Napotilo za zdravljenje je lahko izdal tudi vsak zdravnik v državni ali kaki drugi javni službi.⁷²

Drugi sklop pravic se je nanašal na letni odmor. Spomeničarji so bili namreč upravičeni do enomesečnega letnega odmora na državne stroške v državnih sanatorijih, kopališčih, letoviščih, zimskih domovih in podobnih ustanovah. Spomeničarji so se ob tem morali obrniti na upravo izbrane ustanove, ki je bila tudi dolžna poskrbeti, da se je za nosilce spominskega znaka zagotovilo potrebno število mest.⁷³

Spomeničarjem je bil po zakonu zagotovljen tudi popust v višini 50 % za neomejeno število potovanj v vseh razredih na železnicah, ladjah in avtomobilih v državni režiji. V letalskem prometu je veljal ta popust za dve potovanji na leto.⁷⁴

Zakon je določal tudi pogreb na državne stroške, ki naj bi bil primeren položaju umrlega in običajem v kraju, kjer je živel. Zadnja izmed ugodnosti je bila prednost pri pridobivanju štipendije in drugih ugodnosti za šolanje. Ob uveljavitvi pravice do odmora ali popusta pri vožnji se je ta vpisala v knjižico partizanskega spominskega znaka 1941.⁷⁵

Aprila leta 1956 je bil sprejet Zakon o pravicah nosilcev partizanske spomenice 1941. S tem zakonom je bil ukinjen tudi peti člen Zakona o partizanskem spominskem znaku 1941, ki je določal pravice nosilcem spomenice, z njim pa so se te pravice še razširile. Zakon je predpisoval štiri sklope pravic, in sicer: pravico do zdravstvene zaščite, letnega odmora, popust pri vožnji s javnim prevozom in prednost pri pridobivanju štipendije in drugih

⁷² Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43, 28. 5. 1946; Pravilnik za izvajanje zakona o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 62, 2. 8. 1946.

⁷³ Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43, 28. 5. 1946; Pravilnik za izvajanje zakona o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 62, 2. 8. 1946.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

ugodnosti pri šolanju. Tretji člen je določal tudi, da imajo spomeničarji posebne pravice pri invalidskem in pokojninskem zavarovanju. Te so se določale s posebnimi predpisi.⁷⁶

Zakon je določal pravice glede zdravstvene zaščite. Nosilci partizanske spomenice 1941 so imeli vse pravice do zdravstvene zaščite, predvidene za delavce in uslužbence, ne glede na trajanje zavarovanja. Te pravice so imeli tudi, če niso bili zavarovani. Pravico do zdravstvene zaščite so uveljavljali prek knjižice nosilcev partizanske spomenice 1941. Te so lahko uveljavljali v vseh splošnih, vojaških in drugih posebnih ustanovah. Imeli so tudi pravico do povračila potnih stroškov, če so bili poslani na zdravljenje zunaj kraja, kjer so živeli. V splošnih zdravstvenih ustanovah so imeli tudi prednost pri zdravljenju.⁷⁷

S tem zakonom so se spremenile tudi pravice s področja letnega dopusta. Nosilci partizanske spomenice 1941 v delovnem razmerju so imeli pravico do plačanega letnega 30-dnevnega odmora. Vsi spomeničarji, ne glede na to, ali so bili zaposleni ali ne, so imeli pravico do nadomestila, v višini povprečnih stroškov letnega 30-dnevnega dopusta. Višino teh stroškov je določal državni sekretariat za finance. Sredstva so se zagotavljala iz zveznega proračuna.⁷⁸

Zakon je tudi določal ugodnosti pri javnem prevozu. Tudi tu so bile pravice spremenjene in nekoliko razširjene. Spomeničarji so imeli pravico do brezplačne vožnje z železnico, ladjo ali avtobusom, in sicer dvakrat na leto. Poleg tega so bili upravičeni še do 75 % popusta za osem potovanj na leto prav tako z železnico, ladjo ali avtobusom in pa 50 % popusta za štiri potovanja na leto z letalom. Zakon je še dopuščal možnost, da občine in krajevni odbori podelijo dodatne oblike popusta za lokalni prevoz.⁷⁹

Razširjene so bile tudi pravice v zvezi z pogrebom. Družina umrlega ali organizacija, ki je izvedla pokop, je bila upravičena do povračila stroškov pogreba. Nova pravica je bila, da so bili svojci ali organizacija, ki so izvedli pokop, upravičeni do povračila stroškov prevoza. Družini je poleg tega pripadala tudi pomoč po smrti iz zakona o zdravstvenem zavarovanju delavcev in uslužbencev.⁸⁰

⁷⁶ Zakon o pravicah nosilcev Partizanske spomenice 1941, Uradni list FLRJ št. 15, 4. 4. 1956.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Prav tam.

5 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941

5.1 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 NA DRŽAVNI RAVNI

Delo reševanja zahtevkov za partizanske spomenice 1941 je potekalo od leta 1944. Sprva so jih dodeljevale enote in ustanove, v katerih so bili prejemniki. Pred podelitvijo so se sicer izvajala preverjanja o upravičenosti dodelitve, vendar ta v danih razmerah niso mogla biti temeljita. Poleg partizanske spomenice 1941 se tudi ni izdajalo nikakršnih dokumentov. Takšen način podeljevanja se je izvajal tudi v prvih mesecih leta 1945.⁸¹

Po sprejetju Odloka o ustanovitvi partizanske spomenice 1941 je postalo delo na teh prošnjah nekoliko zahtevnejše. Odlok je namreč predvidel revizijo podelitve vseh do tedaj izdanih partizanskih spomenic 1941, kar je privedlo tudi do tega, da so bili po preverjanju zahtev za zamenjavo, nekatere izmed teh vlog zavrnjene. Rok za zamenjavo starih spomenic in podelitev novih je bil po Zakonu o partizanski spomenici 1941 1. januar 1947. Preverjanje vlog in dodelitev spomenic je vodilo Ministrstvo za ljudsko obrambo, pozneje Državni sekretariat za narodno obrambo (dalje DSNO) oziroma njegov organ Personalna uprava. Ta je vodila postopke in pripravljala odločitve za zveznega sekretarja za ljudsko obrambo. Pri reševanju teh vlog se je večinoma oprla na mnenja in predloge okrožnih, pokrajinskih in republiških centralnih komitejev KPJ. Te rešitve vlog so bile večinoma skladne, saj se je zelo redko primerilo, da je ministrstvo sprejelo negativno odločitev, čeprav so podali komiteji pozitivno mnenje. Personalna uprava je tudi usmerjala delo komitejev, s tem da je občasno opozarjala na nedoslednosti pri uporabi Zakona o partizanski spomenici 1941 ter organizirala sestanke z osebami, zadolženimi za dodelitev spomenic.⁸²

Podeljevanje spomenic je bilo nekajkrat tudi prekinjeno. To se je zgodilo v januarju 1947, v februarju 1951, marcu 1952 in aprila 1955. Rok za zamenjavo spomenic in izdajo novih je bil sprva po zakonu določen do 1. januarja 1947, vendar delo do takrat ni bilo končano. Tako upravi ni uspelo zamenjati starih spomenic, prihajali pa so tudi novi zahtevki. Zato je bilo odločeno, da se delo na spomenicah nadaljuje, kot novi rok za zaključek pa je bil postavljen februar 1951. V letu 1948 je finančno ministrstvo sprejelo uredbo, ki je določala finančno

⁸¹ Drago Nikolić, Kadrovi i kadrovska politika, Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, str. 64.

⁸² Prav tam, str. 64–65.

nadomestilo, ki je izhajalo iz pravice do brezplačnega enomesečnega odmora. To dejstvo je še spodbudilo nekatere osebe, da so podale vlogo za dodelitev spomenice. To so bili predvsem tisti, ki so bili med vojno angažirani v zaledju. Tudi do februarja 1951 delo na spomenicah ni bilo dokončano, prihajale pa so tudi nove prošnje. Tako je bilo po tem roku oddanih še nekaj sto prošenj. Zato je bilo v juliju 1951 odločeno, da se delo na spomenicah nadaljuje. Dokončni rok za rešitev je bil nato postavljen v marec 1952, kar je bilo tudi intenzivno objavljano v sredstvih javnega obveščanja. Kljub temu so prihajali zahtevki za spomenico tudi pozneje.⁸³

Do konca leta 1950 je bilo podeljenih 18.221 spomenic. Podeljevanje po republikah prikazuje naslednja tabela:

REPUBLIKA	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
SRBIJA	1878	235	2113
HRVAŠKA	6760	556	7316
SLOVENIJA	919	165	1084
BOSNA IN HERCEGOVINA	5260	227	5487
ČRNA GORA	1654	364	2018
MAKEDONIJA	165	38	203
SKUPAJ	16.636	1585	18.221

Referat s posveta na Kontrolni komisiji CK ZKJ v Beogradu januarja 1951 in zaključki s tega posveta, AS 1589/III t. e. 33, a. e. 897, str. 16

Podatki v odstotkih:

REPUBLIKA	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
SRBIJA	10,31 %	1,29 %	11,60 %
HRVAŠKA	37,10 %	3,05 %	40,15 %
SLOVENIJA	5,04 %	0,91 %	5,95 %
BOSNA IN HERCEGOVINA	28,87 %	1,25 %	30,11 %
ČRNA GORA	9,08 %	1,99 %	11,08 %
MAKEDONIJA	0,91 %	0,21 %	1,11 %
SKUPAJ	91,30 %	8,70 %	100%

⁸³ Prav tam, str. 64–65.

Do leta 1950 je bilo v Jugoslaviji podeljenih 18.221 spomenic, od tega 16.636 ali 91,30 % moškim in 1585 ali 8,70 % ženskam. Največ spomenic je bilo do tega leta podeljenih na Hrvaškem, kjer je bilo podeljenih 7316 ali 40,15 % vseh do tedaj podeljenih spomenic. Sledila je Bosna in Hercegovina s 5487 spomenicami oziroma 30,11 % podeljene spomenice, Srbija z 2113 (11,60 %), Črna gora z 2018 (11,08 %), Slovenija s 1084 (5,95 %) in Makedonija z 203 (1,11 %) spomenicami.

Podatki izvirajo iz posveta na kontrolni komisiji CK ZKJ, ki je potekal v januarju 1951. Tu so opozorili na določene napake pri podeljevanju spomenic, saj so nastajale očitne razlike med republikami. »Na primer u Hrvatskoj daje se predlog za »Spomenicu 1941« skoro svakom odborniku NOO, dok je ovaka pojava v BiH manje izražena.«⁸⁴ Pri podeljevanju se je dogajalo tudi, da so dobili spomenico tisti, ki do nje niso bili upravičeni. Pri teh primerih je bilo rečeno, da sicer spomenice ni priporočljivo odvzeti, vendar je v primerih očitnih napak to tudi treba storiti.⁸⁵

Nekatere kontrolne komisije so odločitve o podelitvi spomenic povezovale z reguliranjem partijskega staža. Na posvetu je bilo izpostavljeno, da sta to dve različni stvari, h katerima se pristopa po različnih kriterijih. Osebam, ki so imele prekinjen partijski staž, so lahko tudi dobile spomenico in tudi obratno: »Ako se radi o borcu NO rata u 1941 godini koji je kao član Partije otišao iz boračkih jedinica u pozadinu ili na neprijateljsku teritoriju i radio u partiskoj organizaciji neprekidno, jasno je da će on imati pravo i na »Spomenicu 1941«, ali ako se radi o drugu koji nije pošao u rat iz bilo kojih razloga 1941 godine, odnosno nije radio neposredno na pripremanju oružanog ustanka 1941 godine, jasno je da on neće dobiti »Partizansko spomenico 1941« iako može partijski staž imati neprekidno.«⁸⁶

Pojavljale so se pa tudi druge napake. Vsakega primera niso preučili dovolj dobro, tako da se je dogajalo, da je bila isti osebi vloga za spomenico večkrat odobrena in zavrnjena. »Na primer Kontrolna komisija KP Srbije za Žižić Boška 9. 12. 1949 godine donela je odluku, da mu se izda »Partizanska spomenica«, 1. 3. 1950 godine da se mu ne izda, a 10. 11. 1950 godine ponovo. da mu se izda.«⁸⁷

Pri zbiranju izjav udeležencev, ki so potrjevali upravičenost do prejema spomenice, so se tudi pojavljali zapleti. Nekatere izjave so bile kontradiktorne. »Na primer Mijuk Miloš iz

⁸⁴ Referat s posveta na Kontrolni komisiji CK ZKJ v Beogradu januarja 1951 in zaključki s tega posveta, AS 1589/III t. e. 33, a. e. 897, str. 15.

⁸⁵ Prav tam, str. 16.

⁸⁶ Prav tam, str. 16–17.

⁸⁷ Prav tam, str. 17.

Čitluka podneo je devet izjava iz kojih se vidi, da ima pravo na »Spomenicu«. Uz predmet se nalaze i dve izjave po kojima nema pravo. CK KP Bosne i Hercegovine doneo je odluku da nema pravo ne obrazlažući zbog čega je odbacio devet izjava.«⁸⁸

Pri odločanju o podelitvi spomenice so se sprejemale odločitve brez obrazložitve. Tako so se pojavljali primeri, ko so nižji organi sprejeli nasprotno odločitev, višji organi pa pozneje – pogosto na podlagi osebnega poznavanja kandidata – drugačno.⁸⁹

V prihodnjih letih je prihajalo vedno več novih zahtev za podelitev partizanskih spomenic 1941, tako da jih je bilo v začetku leta 1955 že približno 1500. Zato je bila sprejeta politična odločitev, da se te vloge pošlje v preverjanje republiškim komitejem in kontrolnim komisijam. Republiške kontrolne komisije so tako med preverjanjem vlog določile 711 takšnih, ki bi izpolnjevale pogoje za podelitev spomenic. Kljub temu je konec leta 1955 CK KPJ odločil, da bi se lahko od teh 711 zahtevkov podelilo spomenico le 270 proslcem. Druge vloge naj bi bile zavržene in s tem naj bi se delo na spomenicah zaključilo. Ta poteza CK KPJ je med prosilci povzročila veliko nezadovoljstva, kar je imelo za posledico, da se je veliko število teh začelo obračati na najvišje državne in politične instance. Tako so se v decembru 1956 odločali o tem problemu na seji Organizacijsko-političnega sekretariata CK ZKJ, ki je skupaj z Državnim sekretariatom za narodno obrambo sprejel odločitev, s katero bi se dokončno zaključilo delo na partizanskih spomenicah 1941. Tako naj bi spet preverjali vse tiste vloge, pri katerih v proceduralnem smislu ni bila sprejeta odločitev, ne glede na to, kdaj je bila oddana vloga.⁹⁰

Tako se je začelo vnovično delo na podelitvi spomenic. Odločitev o tem in o načinu izvajanja te odločitve je bila poslana centralnim komitejem republik in vodstvom vojaških enot. Centralni komiteji republik so pri tem delu angažirali tudi okrajne komiteje, ti pa so organizirali skupine prvoborcev. V ta namen se je tudi povečal aparat, ki je bil neposredno zadolžen za reševanje teh vlog. Med letom 1957 in septembrom 1961 je bilo za to delo zadolženih 81 uslužbencev, poleg tega je bila ustanovljena posebna komisija pri Personalni upravi DSNO. Ta komisija je bila sestavljena iz predstavnika DSNO in predstavnikov republiških centralnih komitejev, ki so bili ob enem tudi sekretarji kontrolnih komisij pri teh komitejih. Namen te komisije je bil pripraviti rešitve vlog za DSNO.⁹¹

⁸⁸ Prav tam, str. 17.

⁸⁹ Prav tam, str. 17.

⁹⁰ Drago Nikolić, Kadrovi i kadrovska politika, 170–171.

⁹¹ Prav tam, str. 170–171.

17. oktobra 1957 je Zvezna skupščina sprejela dopolnitev Zakona o partizanski spomenici 1941, s katero je bil kot skrajni rok za oddajo zahtevkov določen 31. december 1957.

Vnovično odpiranje možnosti za vložitev zahtevkov za spomenico so nekateri prosilci razumeli tudi kot razširitev kriterijev, ki so bili pri podeljevanju upoštevani do tedaj. Največ novih vlog je prihajalo iz Hrvaške in BiH. Po nekaterih podatkih naj bi bilo vseh novih vlog 33.606, in sicer: iz Hrvaške 15.248 (45,37 % vseh novih vlog), BiH 10.134 (30,16 %), Srbije 3074 (9,15 %), Slovenije 2549 (7,58), Črne gore 1350 (4,02 %) in iz Makedonije 1251 (3,72 %). Tako je bilo v letu 1957 vloženo več zahtev kot do tedaj. Poleg tega je bilo na DSNO še 11.488 zahtev, kar pomeni, da je bilo skupno število zahtev 45.094.⁹²

V letu 1957 so bile sprejete vloge tistih, ki so bili rojeni leta 1928 ali pozneje. Med letoma 1946 in 1951 so sicer podelili 19 spomenic takšnim osebam, in sicer v BiH osmim osebam, v Črni gori, na Hrvaškem in Srbiji štirim ter v Sloveniji eni osebi, vendar od leta 1951 takšnih vlog niso niti sprejemali, kar je bilo določeno z interno odločitvijo CK KPJ. Osebe naj bi bile namreč v letu 1941 premlade, da bi njihovo delo za narodnoosvobodilni boj lahko predstavljalo osnovo za pridobitev partizanske spomenice 1941. Nezadovoljni prosilci so tako v teh letih zahtevali, da se njihove prošnje rešujejo v skladu z Zakonom o partizanski spomenici 1941, ki takšnih omejitev ni vseboval. V letu 1958 je bilo tako naštetih 81 vlog takšnih prosilcev.⁹³

V letu 1961 je bila sprejeta odločitev, da se partizanska spomenica 1941 podeli vsem predvojnim članom KPJ in partijskim voditeljem z neprekinjenim partijskim stažem, ki so pred vstajo v letu 1941 odšli v tujino. To so bili: udeleženci španske državljanske vojne (41), osebe, ki so bile internirane ob kapitulaciji Jugoslavije (večinoma v taboriščih na Norveškem), kot politično obremenjeni (310), tisti, ki so bili pred vstajo poslani s strani vodstva partije na politično delo v tujino (10), članom KPJ, ki so bili ujeti in odpeljani v ujetništvo, kot pripadniki nekdanji jugoslovanske vojske pa so nadaljevali s partijskim delom tudi v teh okoliščinah (64). Takšnih oseb je bilo vse skupaj torej 420. Prav tako je bilo v letu 1961 odločeno, da se spomenica podeli tudi skupini Makedoncev (bilo jih je 91), ki so bili prisilno mobilizirani v bolgarsko vojsko, a so kljub temu aktivno delali za narodnoosvobodilno gibanje, ne glede na to, da so po zapustitvi bolgarske vojske stopili v enote NOVJ, takoj ko se je za to pokazala možnost, ali pa so ostali po ukazu vodstva NOB v

⁹² Prav tam, str. 172.

⁹³ Prav tam, str. 172–173.

sovražnikovem zaledju ter nadaljevali z neprekinjenim organiziranim in aktivnim delom za NOB.⁹⁴

Primer nosilca partizanskega spominskega znaka 1941, ki je sodeloval v španski državljanski vojni in nadalje v tujini, je Anton Ukmar. Rojen je bil na Proseku pri Trstu. Leta 1926 so ga sprejeli v Komunistično partijo Italije. Leta 1936 sodeloval v španski državljanski vojni, nakar je odšel na sedež Komunistične partije Italije v Pariz, kjer je dobil nove naloge. V letu 1939 je odšel v Etiopijo, kjer je deloval kot inštruktor etiopskih upornikov. Leta 1940 se je vrnil v Francijo, kjer je bil aretiran in poslan v taborišče v Vernetu. V taborišču je postal član komiteja KP. Ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je bil premeščen v zapor Castres, od koder pa mu je uspeli pobegniti. Njegova prizadevanja, da bi odšel v Jugoslavijo, niso bila uspešna. V južni Franciji je nato organiziral partizanske skupine. Po Kapitulaciji Italije je bil poklican v Italijo. V Liguriji je organiziral partizansko gibanje in bil pri tem zelo uspešen. Postal je komandant 6. operativne cone, ki je osvobodila Genovo, pri tem pa zajela 22.000 pripadnikov nemških enot. Leta 1945 je odšel na predstavništvo FLRJ v Rim, od tam pa v Beograd.⁹⁵

Od 45.094 vlog, ki jih je bilo treba rešiti v začetku leta 1958, je bilo do 1. septembra 1962 negativno rešenih 41.291 ali 91,57 %, pozitivno pa 3803 ali 8,43 %. Na negativno rešene pritožbe je prispelo tudi 14.177 pritožb. Spomenice so bile nato podeljevane tudi v letu 1963. 169 osebam so bile spomenice odvzete.

Skupno je bilo tako od leta 1945 do 1963 v Jugoslaviji podeljenih 27.629 partizanskih spomenic¹⁹⁴¹. Med letoma 1959 in 1963 je bilo oddanih skupaj 14.406 pritožb na prvostopenjske odločitve. Od teh je bilo ugodeno 263. Prišlo je tudi do 183 zahtevkov po obnovitvi postopka, ki so bili pozitivno razrešeni.⁹⁶

⁹⁴ Prav tam, str. 173–174.

⁹⁵ Albert Klun, Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, str. 582–584.

⁹⁶ Prav tam, str. 174.

5.2 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI

5.2.1 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI MED LETOMA 1946 IN 1956

Med letoma 1946 in 1954 je bilo na območju Slovenije podeljenih 1518 partizanskih spomenic 1941. Pri tem je bilo 777 prošelj v tem času rešenih negativno. Reševanje prošelj se je začelo po objavi Zakona o partizanski spomenici 1941. Prošnje so se sprejemale do leta 1951, ko je Personalna uprava JLA zaključila z delom v zvezi s spomenicami in posledično s sprejemanjem novih prošelj. Prošnje so se zatem vračale prosilcem z obrazložitvijo, da je delo na prošnjah zaključeno. To je povzročilo veliko nezadovoljstvo med prizadetimi. Začeli so pritiskati na razne forume v Beogradu z namenom, da bi se njihove prošnje sprejele v reševanje. Tako je Kontrolna komisija Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) v letu 1954 prejela v reševanje s strani Kontrolne Komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije (CK ZKJ), Zveznega izvršnega sveta in Personalne uprave JLA več kot 100 prošelj.⁹⁷

V letu 1950 je Kontrolna komisija CK ZKS reševala vloge za partizanske spomenice 1941. V tem letu je imela v reševanju 413 vlog, od katerih je bilo rešeno 383, od tega pozitivno 225 in negativno 158, nerešenih pa je ostalo 30 vlog.⁹⁸ V tem letu je prejela tudi večje število novih vlog. V letnem poročilu o delu kontrolne komisije je navedeno, da je bilo veliko teh vlog neupravičenih. Vzrok za to naj bi tičal v tem, da se je med prosilci razširilo mnenje, da je bil kriterij za podelitev spomenice širši, drugi vzrok pa naj bi bil v materialnem vidiku priznanja.⁹⁹ Kandidate za spomenico je iskala komisija tudi sama in jih spodbujala k oddaji vlog: »S obzirom na masovno učešče u NOB i na broj primljenih Spomenica nama je jasno, da još ima drugova, koji imaju pravo na »Spomenicu 1941« ne samo po svom radu u g. 1941., već i po svojoj revolucionarnosti, predanosti, karakternosti, koju su pokazali u NOB i danas. Zbog svoje skromnosti, pa možda i zbog zagorčanosti se nisu hteli pobrinuti za svoje

⁹⁷ Letno poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1961 za izvršni komite ZKS z dne 12. 1. 1962, Zaključno poročilo o delu na partizanskih spomenicah 1941, AS 1589/III: t. e. 152.

⁹⁸ Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS od maja 1948 do vključno leta 1953, AS 1589/III: t. e. 33, a. e. 907.

⁹⁹ Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1950, AS 1589/III: t. e. 33, a. e. 904.

prava i podneti predlog. Bilo je više slučajeva starih preratnih komunista, starih boraca, koje smo sami pronašli i pozvali, da podnesu predlog.«¹⁰⁰

V letu 1951 je Kontrolna komisija CK ZKS obravnavala 562 vlog. Novih vlog prejetih v letu 1951 je bilo 354. Od vseh vlog jih je predlagala za pozitivno rešitev 292, za negativno pa 270. Zaradi zamujenega roka so 15 predlogov tudi zavrnili. Pri reševanju teh vlog je med letom organizirala za posamezna območja pomožne komisije iz oseb, ki so na teh območjih v posameznih obdobjih NOB izvajali odgovornejše naloge in so dobro poznali razvoj, značilnosti in delo posameznikov. V teh pomožnih komisijah so podrobno preučevali vse primere že podeljenih spomenic, vse zbrane predloge in tudi delo tistih oseb, ki niso vlagali prošenj, a bi tudi prišli v poštev za podelitev spomenice. Kljub delu s pomožnimi komisijami je o predlogih dokončno sklepala Kontrolna komisija.¹⁰¹

Leta 1952 je Kontrolna komisija CK ZKS obravnavala 75 pritožb na odklonjene spomenice. Odločitve glede teh pritožb niso znane, nam pa poročilo komisije za leto 1952 predstavi dotedanjo statistiko sprejemanja. Skupno je komisija predelala v minulih letih 2216 predlogov. Pri tem je za podelitev predlagala 1460 vlog, medtem ko je 156 vlog predlagala za negativno rešitev. Od teh 1460 vlog, ki jih je predlagala za podelitev, je Personalna uprava podelila 1460 spomenic, 6 jih je odklonila, 38 pa jih do izdaje poročila še ni rešila. Vseh 756 predlogov, ki jih je predlagala za negativno rešitev, je bilo zavrnjeno tudi v Beogradu. Število skupnih pritožb ni bilo znano, saj se do leta 1950 evidenca ni vodila, veliko pritožb je bilo tudi ustnih. Znova so preverili 120 primerov pritožb in jim ugodili. Od tega jih je do izdaje poročila 113 pozitivno rešila tudi Personalna uprava, 7 pa jih je še čakalo na rešitev.¹⁰²

V letu 1953 je Kontrolna komisija CK ZKS obravnavala 51 pritožb na odklonjene spomenice. Od tega je rešila 50 primerov, medtem ko je ostal en primer nerešen.¹⁰³

V letu 1954 je prejela Kontrolna komisija CK ZKS v reševanje večje število predlogov za spomenico s strani Kontrolne komisije CK ZKJ in Zvezne ljudske skupščine. Tako je reševala 97 predmetov in jih rešila 86. Od teh vlog jih je bilo pozitivno rešeno 27, negativno 53, 6 jih je bilo odstopljenih, 11 pa je ostalo nerešenih. 86 je bilo nato poslanih v Beograd.¹⁰⁴

V letu 1955 je Kontrolna komisija CK ZKS od Kontrolne komisije CK ZKJ in Zvezne ljudske skupščine prejela v reševanje še 44 predlogov za spomenice. Rešila je vseh 44

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1951, Zaključno poročilo o »Spomenicah 1941« z dne 15. 11. 1952, AS 1589/III: t. e. 33, a. e. 910.

¹⁰² Poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1952, AS 1589: t. e. 33, a. e. 911.

¹⁰³ Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1953, AS/III 1589: t. e. 33, a. e. 912.

¹⁰⁴ Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1954, 1589/III: t. e. 33, a. e. 913.

predlogov, od katerih je za 14 podala predlog za podelitev, medtem ko je za 30 vlog podala negativno mišljenje.¹⁰⁵

5.2.2 PODELJEVANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI MED LETOMA 1957 IN 1962

Kontrolna komisija je prejela 19. 1. 1957 okrožnico s Personalne uprave JLA, po kateri je bil odprt rok za vlaganje samo novih prošenj.¹⁰⁶ Te prošnje naj bi se sicer reševale bolj interno, in sicer na način, da bi sami opozarjali tiste, ki bi jim po zakonu spomenica pripadla. Takoj zatem se je ta informacija razvedela v javnosti in se je začelo na široko vlagati prošnje. Oktobra je bil nato sprejet zakon, ki je kot zadnji rok za oddajo vlog določal 31. december 1957.¹⁰⁷

Tako je Kontrolna komisija izdelala načrt dela, po katerem naj bi se reševale prošnje. Slovenijo so razdelili na 135 območij. Zanja so pripravili poimenske sezname nosilcev spomenic in sezname odklonjenih prošenj. Novo prispele prošnje so razdelili po teh območjih in naredili spisek. Nove prošnje so pošiljali tudi v Beograd k Personalni upravi JLA v evidenco. Po območjih so nato organizirali posvetovanja z organizatorji NOB. Na teh sestankih so obravnavali tako nove vloge kot tiste, ki so bile odklonjene, ne glede na to, ali se je prosilec na odločitev pritožil. Interno je Kontrolna komisija pripravila tudi revizijo odklonjenih spomenic, pri kateri so izločili večje število vlog, ki bi si po njihovem mnenju mogoče zaslužili pozitivno mnenje. Šele v decembru je komisija dobila obvestilo, da se bodo reševale tudi že odklonjene prošnje. Kljub temu je komisija že pred tem na sestankih o novih prošnjah obravnavala tudi vse odklonjene.¹⁰⁸

Sodelujoči na posvetovanjih so bili organizatorji NOB in nosilci partizanske spomenice 1941. Posvetovanja z njimi so se po določenih področjih organizirala z namenom, da bi zagotovili čem večjo objektivnost pri reševanju prošenj. Na teh posvetovanjih so obravnavali tako nove vloge kot tudi že odklonjene partizanske spomenice 1941. Pregledovali so tudi izjave, ki so jih prilagali prošnjam vlagatelji in se odločali, ali jim po Zakonu o partizanski spomenici 1941 ta pripada ali ne. Te prošnje, o katerih so razpravljali že na posvetovanjih, je nato še enkrat obravnavala Kontrolna komisija. Vsako prošnjo je nato s svojo odločitvijo in

¹⁰⁵ Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1955, AS 1589/III: t. e. 77.

¹⁰⁶ Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1957, AS 1589/III: t. e. 77.

¹⁰⁷ Letno poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1961 za izvršni komite ZKS z dne 12. 1. 1962, Zaključno poročilo o delu na Partizanskih spomenicah 1941, AS 1589/III: t. e. 152.

¹⁰⁸ Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1957, AS 1589/III: t. e. 77.

utemeljitevijo poslala na Personalno upravo v Beograd. Ta je podala končno odločitev in nato prek Občinskih ljudskih odborov prosilce obveščala o rešitvi njihovih vlog.¹⁰⁹

Letno poročilo o delu Kontrolne komisije za leto 1958 navaja tudi, da so pri reševanju vlog za spomenico nastajali tudi določeni problemi, ki so upočasnjevali reševanje. Nosilci partizanske spomenice 1941, ki so sodelovali na posvetovanjih, niso imeli izdelanega kriterija glede tega, komu pripada priznanje. Kljub uvodnim pojasnilom v zvezi z kriteriji, ki jih je predpisoval Zakon o partizanski spomenici 1941, so v določenih primerih odločali subjektivno. Problemi so se pojavljali tudi pri izjavah, ki so jih kandidati morali priložiti k svojim prošnjam. Pogosto so bile izjave, podane s strani nosilcev partizanske spomenice 1941, neobjektivne, olepšane in netočne. Izjave so zato večkrat preverjali in zahtevali nove. Problemi so prav tako nastajali pri izjavah, ki jih je zahtevala Kontrolna komisija neposredno od nosilcev partizanske spomenice 1941. Izjave so prihajale z zamudami, včasih šele po večkratnih pozivih. Izjave so bile tudi večkrat splošne, nejasne in v nasprotju s tem, kar je povedal nosilec partizanske spomenice 1941 kot priča na posvetovanjih. Pomanjkljive so bile večkrat tudi prošnje, ki so jih vlagali prosilci. Podatki v njih so bili skopi in netočni, kar je vodilo do tega, da je morala Kontrolna komisija večkrat zahtevati razna dopolnila in pojasnila.¹¹⁰

V letu 1957 je bilo v Sloveniji vloženih 2429 novih prošenj za partizansko spomenico 1941. Poleg tega je bilo še 777 prošenj, ki so bile v minulih letih odklonjene in jih je bilo treba preveriti na novo. To je bilo predvsem zato, ker osebe, ki jim je bila spomenica odklonjena, večinoma niso dobile odgovora in se torej tudi pritožiti niso mogle. Odgovor so dobili predvsem tisti prosilci, ki so ga od Personalne uprave vztrajno zahtevali. Vse skupaj se je torej reševalo 3206 vlog.¹¹¹

Od 3206 prošenj je bilo rešenih in poslanih v Beograd 3118. Preostalih 88 prošenj ni bilo obdelanih, saj je od novih prosilcev umrlo 33 oseb, od starih pa 44. Sedem novih prosilcev je odstopilo od svojih vlog, potem ko so se temeljito seznanili s Zakonom o partizanski spomenici 1941. Štirje prosilci so emigrirali, in sicer dva od starih vlog in dva nova prosilca. Od 3118 prošenj je bilo s pozitivnim mišljenjem rešenih 300, medtem ko je bilo za preostalih 2818 podano negativno mnenje.¹¹²

¹⁰⁹ Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leta 1958, AS 1589/III t. e. 78.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Letno poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1961 za izvršni komite ZKS z dne 12. 1. 1962, Zaključno poročilo o delu na Partizanskih spomenicah 1941, AS 1589/III: t. e. 152.

¹¹² Prav tam.

Rešitve je komisija poslala v Beograd, kjer je bilo od 300 pozitivno rešenih vlog, pozitivno stališče dodeljeno 292 vlogam, 8 pa jih je bilo zavrnjenih. Eden izmed teh se je tudi pritožil na odločitev Zveznemu izvršnemu svetu in tej pritožbi je bilo tudi ugodeno. Tako je od leta 1957 prejelo spomenico 293 oseb. Od tega je bilo novih prosilcev 242, starih prej odklonjenih vlog pa 51. Od leta 1946 pa do leta 1962 je bilo torej v Sloveniji podeljeno 1811 partizanskih spomenic 1941.¹¹³

5.2.3 ODVZEMANJE PARTIZANSKIH SPOMINSKIH ZNAKOV 1941 V SLOVENIJI

Kontrolna komisija Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije je na seji dne 27. 2. 1958 spet obravnavala primere odvzetih spomenic. Na tej seji so obravnavali pet takšnih primerov, v zapisniku seje pa ni podatkov o tem, ali so bili to vsi primeri do tedaj odvzetih spomenic ali je bilo število teh drugačno. Člani komisije so tudi navajali, da naj bi bilo takih primerov v Sloveniji v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi republikami, malo.¹¹⁴ »V vnovično obravnavo pa so nam jih vrnili zato, ker so se ponekod vršile nepravilnosti pri odvzemu istih in ker so vsem republikam vrnili spise o odvzemih »Spomenic 1941«, so jih vrnili tudi nam.«¹¹⁵

Kontrolna komisija CK ZKS je v letnem poročilu za leto 1950 pozvala Kontrolno komisijo CK ZKJ, naj preuči vprašanje odvzema spomenic. O tem so v poročilu tudi podali svoje mnenje: »Kao problem smatramo, da je nekim nosiocima »Spomenice 1941« treba uzeti pravo, da jih nose. To so oni drugovi, za koje smo na osnovu proveravanja ustanovili te nama je danas jasno njihovo nepravilno zadržanje u logorima, zatvorima (klonuli-potpisali za gestapo), u partizanima (dezterstvo). Osim toga svi drugovi, koji svojim ponašanjem po oslobodjenju (kriminal) izgubili pravo na nošenje. Istotako oni, koji su bili zbog informbiroa zatvoreni ili osudjeni i isključeni iz KPS, te su svojim antipartijskim radom izgubili svako pravo na nošenje »Spomenice 1941«.«¹¹⁶

Iz zapisnika seje, na kateri so obravnavali odvzete spomenice, je razvidno, da so bile od petih odvzetih spomenic tri takšne, za katere je bil kot razlog naveden slabo zadržanje med ujetjem med NOB. Preostalima dvema osebama sta bili spomenici odvzeti zaradi navajanja

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Zapisnik seje Kontrolne komisije CK ZKS z dne 27. 2. 1958, AS 1589/III t. e. 78.

¹¹⁵ Prav tam

¹¹⁶ Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1950, AS 1589/III t. e. 33 a.e. 904.

lažnih podatkov. Eden izmed njiju je bil upokojeni oficir, ki je spomenico dobil v JLA in je navajal napačne podatke glede vstopa v NOV. Druga oseba je bila zaposlena na UDBI, kjer je navajala lažne podatke v svoje uradne dokumente. Med preiskavo so ugotovili, da je ta oseba večkrat prekinila delo za NOB.¹¹⁷ V letu 1962 je na seji Kontrolne komisije prišlo do razprave o odvzemu še ene spomenice. To osebo je ravno tako bremenilo izdajstvo med aretacijo in tudi tej osebi je bila partizanska spomenica 1941 odvzeta.¹¹⁸

5.2.4 »KLONILI MED MUČENJEM«

Zakon o partizanski spomenici 1941 je določal, da do spomenice niso upravičeni tisti, ki so bili med NOB ujeti po lastni krivdi oziroma so se med ujetjem, internacijo ali na sploh pred sovražnikom nedostojno vedli.¹¹⁹ Ni natančno določal kriterijev, ki bi opredelili, kaj je pomenilo nedostojno vedenje.

Veliko sodelujočih v narodnoosvobodilnem gibanju je bilo soočenih z aretacijami in zapori. Problem zapiranja pripadnikov gibanja je bil povezan z vprašanjem preživetja samega gibanja. Pri reševanju tega varnostnega vprašanja je imela vodilno vlogo Komunistična partija Slovenije, ki je edina imela predvojne izkušnje z ilegalnim delom. Metode zaustavljanja policijskega prodiranja v gibanje so se zgledovale po metodah, ki jih je uporabljala v predvojnem času. Pri tem je sledila načelu, da je kolektivna varnost organizacije postavljena nad varnostjo posameznika. Iz tega dejstva je izhajala zahteva po pravilnem ravnanju pred »razrednim sovražnikom«, kar je pomenilo nepriznavanje dejavnosti v organizaciji. To je veljalo tudi v primeru fizičnega in duševnega maltretiranja.¹²⁰

Velik poudarek pri reševanju varnostnih vprašanj je bil na konspiraciji. Ta način delovanja je bil v narodnoosvobodilnem gibanju prisoten ves čas vojne in je pomenil način zavarovanja gibanja pred izgubami. Komunisti so imeli pri tem vodilno vlogo zaradi predvojnih izkušenj in so imeli konspiracijo za tisto točko, ki odloča o ugledu in vplivu KPS. Pojavljal se je problem, kako prenesti izkušnje na množico aktivistov. Gibanje je tudi moralo postati množično. Množica aktivistov po drugi strani ni imela izkušenj z konspiracijo. Vprašanja konspiracije so pojasnjevali v ilegalnem tisku. Ukrepi za konspiracijo so zajemali molčečnost,

¹¹⁷ Zapisnik seje Kontrolne komisije CK ZKS z dne 27.2.1958, AS 1589/III t. e. 78.

¹¹⁸ Zapisnik seje Kontrolne komisije CK ZKS z dne 25.6.1962, AS 1589/III: t. e. 153.

¹¹⁹ Zakon o Partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43/46, 28. 5. 1946.

¹²⁰ Damijan Guštin, *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih*, Doktorska disertacija, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1998, str. 420–421.

poznavanje le tistega, kar je nujno povezano z delom v gibanju, neopazno nadzorovanje okolice, previdno uporabljanje krajev za sestanke itd.¹²¹

Vidik zavarovanja gibanja je bil tudi ravnanje aretiranih članov gibanja pred zasliševalci. Pri tem je vodstvo gibanja zavzemalo stališče, ki ga je zavzemala že KPS pred vojno, in sicer, da aretirani ne priznavajo ničesar. Pri tem so izdali tudi podrobna navodila. Članom gibanja je bilo naročeno, da naj ne zaupajo policiji, ne nasedajo obljubam, trikom in zapisnikom sojetnikov, ker so lahko ponarejeni. Prav tako naj ne priznavajo delnih obremenitev, ki lahko vodijo do širšega priznanja. Glede mučenja so obstajala ista navodila. Med mučenjem naj zaporniki ne bi klonili, ker da je mučenje mogoče vzdržati, če ima mučeni le dovolj moralne in narodne zavesti. Navajali so zgled, med katerimi je bil tudi Tone Tomšič. Njega so postavili za zgled pravega komunista, ki je trpel v ječah, bil mučen, obsojen na smrt, pri tem pa ga nihče ni uspel zlomiti. Po drugi strani je sledila tudi grožnja z sankcijami. Izdaja med mučenjem je bila namreč sankcionirana s smrtno kaznijo.¹²²

Ujeti pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja so bili izpostavljeni policijskim postopkom zasliševanja, ki so obsegali tudi različne psihološke pritiske in mučenja. Mučenje so v postopkih uporabljali vsi trije okupatorji na slovenskem ozemlju. Nemška tajna policija je imela tudi zakonsko določeno možnost zasliševanja z uporabo sredstev, ki povzročajo bolečino. Izpostavljena mu je bila približno četrtnina zaprtih, še večji del aretiranih je bil izpostavljen občasnemu nasilju, ki je obsegala na primer brce in zaušnice. Večina aretiranih je bila izpostavljena psihološkemu nasilju, ki je obsegalo grožnje aretiranim s posledicami, nagovarjanje in izsiljevanje z ogroženostjo družinskih članov.¹²³

Mučenje je bilo zelo raznoliko in odvisno od zasliševalca in okoliščin. Nekateri zaporji so imeli za mučenje posebej urejene mučilnice. Osnovna oblika mučenja je bilo pretepanje, pri tem so uporabljali tudi razne biče, palice in druge pripomočke. Aretirane so pretepali po hrbtu, zadnjici, nogah in nadalje po podplatih, dlaneh ter genitalijah. Pri mučenju so uporabljali tudi pripomočke, kot so klopi za pretepanje in škripci. Mučenje se je lahko stopnjevalo z zabadanjem in puljenjem nohtov, davljenjem, potapljanjem v vodo in mučenjem z elektriko. Značilno mučenje, ki ga je izvajal italijanski okupator, je bilo žganje aretiranega z gorečimi predmeti po telesu, kar je povzročalo hude bolečine in opekline. Nad aretiranimi

¹²¹ Prav tam, str. 422–426.

¹²² Prav tam, str. 425–426, 440.

¹²³ Damijan Guštin, *Za zapahi, Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2006, str. 118–122.

ženskami so zasliševalci izvajali tudi spolno nasilje. Pri mučenju so ujetniki včasih padali v nezavest.¹²⁴

Težko je natančno ugotoviti, koliko uporabnih rezultatov je tak način zasliševanja prinesel okupatorju, vsekakor pa je bilo veliko uspeha pri boju z narodnoosvobodilnim gibanjem povezanega z izsiljenimi priznanji in podatki, ki jih je okupator pridobil z mučenjem.¹²⁵

Dileme, ki so se dotikale vedenja pred okupatorjem med zajetjem, so povzročale tudi težave pri odločanju o odvzetih spomenicah. Komisija je bila pri tem vprašanju deljena. Za ilustracijo navajam celoten pogovor o perečem primeru:

»Bernik Janko iz Škofje Loke. Tovariš Bernik je šel že decembra 1941 v partizane. Novembra 1942 je bil ujet kot kurir. Mi smo leta 1952 dali zanj pozitiven predlog za »Spomenico 1941«. Ko je leta 1955 »Spomenica 1941« zanj prispela, smo jo vrnili v Beograd z obrazložitvijo, da jo vračamo zato, ker njegovo zadržanje po ujetju ni bilo vredno borca iz leta 1941. Tovariš je bil takoj po ujetju strahotno mučen, vendar ni izdal nobenega človeka, izdal ni niti javke, na kateri je bil ujet. Govoril pa je veliko pri zaslišanju. Pravil je, da mu je žal, da je šel v partizane, da so partizani ušivi, dalje o partizanski morali in o razmerah v partizanih. V taborišču se je zadržal v redu.

Tov. Novak: Veliko je govoril, Nemci so pa to izrabili.

Tov. Šuštaršič: Ni pa ničesar izdal. Je zelo primitiven človek.

Tov. Prešernova: Če je govoril, da mu je žal, da je šel v partizane in o razmerah in morali pri njih ter so Nemci o vsem tem izdali brošuro, je to precej vplivalo na ljudi.

Tov. Novak: On je šel v partizane kot zanesen nacionalist s sokolskim znakom. Tega so mu po prihodu v partizane vzeli, česar ni mogel preboleti.

Tov. Prešernova: Ta zadeva ga še vedno boli, ko je bil lani pri meni, mi je spet pripovedoval o tem. Je pa res strašno primitiven.

Tov. Kovačičeva: Tovariš Kavčič pravi v svoji izjavi, da oni niso mogli misliti, da bi Bernik koga izdal. Brošura pa, da je bila sfabricirana. Njegovemu ujetju ni sledila nobena aretacija. Pretepli pa so ga ob ujetju skoraj do smrti.

Tov. Kovačič: Če je rekel, da mu je bilo žal, da je šel v partizane, ni to nič tako hudega, izdajal pa ni.

Tov. Prešernova: Pri zelo redkih primerih so Švabi izdelali brošuro o zaslišanju, kot so jo o njegovem. To je sličen primer kot Magde Tomičeve. Samo, da so njeno zaslišanje razmnožili

¹²⁴ Prav tam, str. 121–131.

¹²⁵ Prav tam, str. 130–131.

in poslali samo po žandarmerijskih stanicah, dočim so njegovo izdali in razpečevali kot propagandno brošuro. Govorila pa sta oba zelo veliko.

Tov. Novak: Prej se noben Gorenjec ni oglasil zaradi Bernika, dokler ni sam na občnem zboru Zveze borcev v Škofji Loki postavil, zakaj ni dobil »Spomenice 1941« oziroma zakaj ni dobil vsaj odgovora. On je najprej vložil prošnjo za »Spomenico 1941« na občinski odbor ZB NOV v Škofji Loki, ki te prošnje ni poslal nikamor. To njegovo vprašanje je izbilo sodu dno. Takrat so Škofjeločani nastopili proti njemu in k nam poslali omenjeno brošuro o njegovem zaslišanju. Švabi so prav gotovo potencirali njegove izjave, ker so jih običajno od vsakega.

Meni je pravil Bernik, da se je, ko so hoteli Švabi od njega zvedeti, kje se nahajajo štabi in kakšne akcije pripravljajo partizani, izgovoril na ta način, bil sem Sokol in mi niso zaupali in zato ničesar ne ve o tem.

Tov. Darinka: V taborišču je bil v redu.

Tov. Prešernova: Škofjeločani trdijo, če dobi Bernik »Spomenico 1941«, jo mora dobiti še en tovariš/imeni se trenutno ne spomnim/, ki tudi nima jasnega zajetja.

Tov. Novak: Nemci so Berniku požgali dom, zaprli svojce in mu postavili, če bo povedal kaj bistvenega, ga bodo izpustili, mu pozidali dom in izpustili svojce. Vendar ni ničesar povedal, od česar bi Švabi imeli koristi.

Tov. Prešernova: Nisem zato, da se mu da »Spomenica 1941«. Treba je še govoriti z Gorenjci. Če si mi ne bomo mogli zediniti, naj odloči Izvršni komite.

Tov. Ocepek: Če bi govorili z Gorenjci, ne bi dosegli ničesar.

Tov. Prešernova: Sem odločno proti, da dobi »Spomenico 1941«. Če bi nastopili kaki novi momenti, potem bi se lahko reklo kaj drugega. Mi smo odklonitev bazirali na njegovo moralo. Sam je tu pri nas priznal, da je res rekel, da mu je žal, da je šel v partizane.

Tov. Svetinova: Saj tu ne gre, da ga obsodimo, gre samo za odvzem »Spomenice 1941«.

Tov. Kovačič: Jaz bi mu za to, kar je govoril, ne odvzel »Spomenice 1941«.

Tov. Novak: Že takrat, ko smo prvič obravnavali odvzem, jaz nisem bil preveč navdušen, a sem bil preglasovan.

Tov. Ocepek: novih momentov ni, zato nimamo kaj spreminjati.

Tov. Prešernova: Kot sem že rekla, če bi nastopili kaki novi momenti, potem bi se lahko govorilo o spremembi našega stališča, tako pa ne gre.

Tov. Svetinova: Če v drugih republikah ne bi delali napak, bi mi tega predmeta več ne reševali in bi ostalo pri starem, saj je tovarišica Prešernova povedala, da je imela edino Slovenija tako malo odvzemov.

Tov. Kovačičeva: Tu ne gre za prestiž ustanove, gre za človeka. Švabi so izrabljali izjave in jih potvarjali. Osnovno je, da on ni izdajal, izdal ni prav nobenega.

Tov. Kovačič: Ali je naredil napako, če je odkril Švabom program OF in NOB? Saj so oni itak že vedeli za vse.

Tov. Šlandrova: Takoj po Bernikovi aretaciji res ni nihče padel v zapor oz. bil aretiran, ne vemo pa za pozneje, Švabi so včasih uporabljali tako taktiko, da niso takoj izvedli aretacij, če je kdo kaj povedal, ampak pozneje, ko se je stvar že polehla. Zato pa nimamo garancije.

Tov. Prešernova: Na Gorenjskem zdaj vsi vedo, da Bernik »Spomenice 1941« ni dobil zaradi brošure. Kako bodo oni gledali na stvar, če mu jo vrnemo?

Sklep: Ker so tovariši Kovačič, Novak in Šušteršič zato, da Bernik dobi »Spomenico 1941«, tovariš Ocepek in tovarišice Prešernova, Šlandrova in Svetinova pa proti temu, je bilo sklenjeno, da se da ta predmet v odločitev Izvršnemu komiteju. Mnenja članov Kontrolne komisije so bila deljena. Izvršnemu komiteju se da na vpogled kompleten predmet s prejšnjimi obrazložitvami in brošuro ter s poročilom, da za zdaj ni nobenih novih momentov.«.¹²⁶

Magdaleni Tomič, ki je v zgornjem dialogu omenjena kot podoben primer Janku Berniku, je bila Partizanska spomenica 1941 vrnjena, in sicer 7. 1. 1974, medtem ko Janko Bernik partizanskega spominskega znaka 1941 ni prejel.¹²⁷

5.2.5 PRVOBOREC NA DACHAUSKIH PROCESIH – ZADNJA RAZPRAVA O PRAVICI DO PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941

Med leti 1947 in 1949 so v Sloveniji potekali t. i. dachauski procesi. Na osmih procesih je bilo 31 ljudi obtoženih medvojnega sodelovanja z Gestapom, po vojni pa naj bi sodelovali z zahodnimi obveščevalnimi službami. Nad enajstimi obsojenimi osebami je bila izvršena smrtna kazen. Prvi pomisleki o utemeljenosti procesov so se pojavili že takoj po procesih, v prihodnjih desetletjih pa so obsojence pravno in politično rehabilitirali. Med obsojenimi na teh procesih je bil tudi Vlasto Kopač, ki mu je posebna komisija leta 1986 po politični rehabilitaciji dala pozitivno mnenje glede partizanskega spominskega znaka 1941.¹²⁸ Primer Kopača je torej primer prvoborca, ki je bil neutemeljeno obsojen na povojnih političnih

¹²⁶ Zapisnik seje Kontrolne Komisije Centralnega komiteja ZKS z dne 27. 2. 1958, AS 1589/III t. e. 78.

¹²⁷ Seznam nosilcev Partizanske spomenice 1941, AS 1589 Centralni komite ZKS, šk. 4619/IV.

¹²⁸ Dachauski procesi, urednik: Ivanič Martin, Komunist, Ljubljana 1990, str. 26–51.

sodnih procesih, zaradi česar tudi ni imel pravice do partizanskega spominskega znaka 1941. V tem poglavju bo podan kratek oris poteka teh procesov in rehabilitacije obsojencev.

Dogodki, povezani z dachauskimi procesi, so se začeli 23. oktobra 1946, ko je bil aretiran direktor steklarne v Hrastniku Janko Pufler. Osumljen je bil požiga tovarne. Drugoobsojeni Jože Bengalija je namreč podal izjavo, da je na Puflerjevo prigovarjanje povzročil sabotažo na kotlu v steklarni. Pred tem je sicer trdil, da je šlo za nesrečo. Med sodnim postopkom v Celju so obtoženi sicer zanikali krivdo. Bengalija je trdil, da so med zasliševanji grozili njemu in njegovi družini. Sodišče je Puflerja obsodilo na smrt.¹²⁹

Janko Pufler je v svojem življenjepisu opisoval dolgotrajno življenje o Evropi. Leta 1928 je bil zaradi komunistične dejavnosti izgnan iz Jugoslavije. Pot ga je vodila v Avstrijo, Nemčijo, Češko in nato v Sovjetsko zvezo. Tam se je udeleževal vojaških tečajev in nato leta 1937 odšel v Španijo, kjer je vstopil v internacionalne brigade španskih republikancev. Med vojaškim poučevanjem so ga zaradi grobosti z vojaki izključili iz partije. Po koncu španske državljanske vojne se je nahajal v francoskih taboriščih, nakar so ga leta 1941 Nemci poslali na delo v rudnik pri Leipzigu. Leto pozneje je bil temeljito zaslišan kot aktivist OF v graških gestapovskih zaporih, od koder je bil poslan v taborišče Dachau. Tam je bil razporejen na prisilno delo v poskusno postajo.¹³⁰

Že pred aretacijo Janka Puflerja so gestapovci, ki so bili ujeti ob koncu vojne, in drugi preiskovalci Oddelka za zaščito naroda (OZNA) razkrili podrobnosti o gestapovskih postopkih proti nekdanjim španskim borcem v Gradcu. Iz njihovih vrst so novačili svojo agenturo za Spodnje Štajersko. Po hudih pritiskih je Pufler junija leta 1947 priznal sodelovanje z njimi. Že leta 1928 naj bi podpisal na političnem oddelku berlinske policije izjavo o sodelovanju, pozneje pa še dva podobna dokumenta z gestapovci iz Leipziga in Gradza. Deloval naj bi kot nacistični agent zoper Sovjetsko zvezo in proti komunizmu na splošno.¹³¹

Za prvo obtožnico, ki je bremenila Puflerja požiga tovarne, je bila velika verjetnost, da bo na vnovičnem procesu ovržena. Tako se je začelo pospešeno preiskovanje njegovih povezav z nacisti, vendar brez namena ugotovitve resnice. Puflerjev odvetnik je takrat predložil pozitivno mnenje o njegovi življenjski zgodovini, ki so ga podpisali Barle, Krajnc in Branko Diehl. Dachauski procesi so se natančneje začeli 8. avgusta 1947, ko je bil aretiran Karel Barle, ki je pred tem nastopil kot priča obrambe v procesu proti Puflerju. Barle je bil

¹²⁹ Prav tam, str. 26.

¹³⁰ Prav tam, str. 26.

¹³¹ Prav tam, str. 27.

predvojni komunist, španski borec, jetnik v graških gestapovskih zaporih in taboriščnik v Dachauu. Zaslišan je bil na osnovi spekulativne poteze, da je sodeloval z gestapom v graških zaporih. Takoj zatem je UDV začel intenzivno zbirati podatke o delovanju poskusnih postaj v nemških koncentracijskih taboriščih. Zasliševanje se je zavleklo.¹³²

Vrhovno sodišče LR Slovenije je 12. avgusta 1947 na podlagi pritožbe Janka Puflerja, Jožeta Benegalija in Karla Savriča razveljavilo prvostopenjsko sodbo, ki se je nanašala na požig tovarne, in zadevo vrnilo okrožnemu sodišču v Celju v vnovično obravnavo. Ta ni bila nikoli izvedena, ker se je preiskovanje razširilo na sodelovanje z gestapom med vojno.

Aretacije v zvezi s procesi pa so šle naprej. Do konca oktobra so bili tako aretirani skoraj vsi slovenski inženirji kemije in nekateri zdravniki. Sodelovali naj bi pri poskusih na ljudeh, v taboriščnih ambulantah in malarijskih postajah.¹³³

Preiskava je tekla dalje v smeri ugotavljanja položaja internirancev in ugodnosti s strani jetniške uprave, njihovega druženja z esesovci ali starešinami. Preverjali so tudi, ali je kakšen kapo slabo ravnal z interniranci, saj je po vojni več ljudi prijavilo nasilna dejanja jetniških vodij nad taboriščniki. Za tem se je preiskava še razširila na povojno vohunstvo in organizirano delovanje proti narodni oblasti ter škodljivstva. Za take očitke sicer ni bilo nobene podlage.¹³⁴

Aretacije so se nadaljevale. Do prvega in tudi največjega t. i. Diehl-Oswaldovega procesa, ki je potekal v sokolski dvorani na Taboru v Ljubljani med 20. in 26. aprilom 1948, je bilo aretiranih že 32 oseb. Na Diehl-Oswaldovemu procesu je bilo obtoženih petnajst ljudi, in sicer Branko Diehl, Stane Oswald, Oskar Juranič, Janko Pufler, Martin Presterl, Karel Barle, Paul Gasser, Milan Stepišnik, Vladimir Ličen, Boris Kranjc, Hildegarda Hahn, Mirko Košir, Peter Čorič, Ramo Dervišević in Jože Benegalija. Od teh jih je bilo prvih enajst obsojenih na smrt z ustrelitvijo. Deset je bilo usmrčenih, medtem ko je bila kazen za Hildegardo Hahn znižana.¹³⁵

Vsi osumljeni so bili aretirani zgolj na podlagi splošnih domnev in sumničenj. Materialnih dokazov ali sistematično izbranega obremenilnega gradiva preiskovalci niso imeli. Aretacije so bile večinoma tajne, zaporniki pa priprti in izolirani v posebnih prostorih centralnih zaporov. Osumljene so najprej poskušali prepričevati, naj kot komunisti priznajo vse, kar so počeli v taboriščih. Zatem so sledile grožnje in stopnjevano nasilje. To se je začelo z neprekinjenimi dnevno-nočnimi zasliševanji, podtikanji ponarejenih dokumentov in lažnih izjav pričevalcev, skonstruiranih obtožb, uporabe pomirjeval in drugih psihotropnih

¹³² Prav tam, str. 27.

¹³³ Prav tam, str. 27.

¹³⁴ Prav tam, str. 27–28.

¹³⁵ Prav tam, str. 36–38.

preparatov do najhujših oblik telesnega mučenja. Primer tega je bil osumljenec Janez Perenič, ki je umrl med preiskovalnim postopkom zaradi zadušitve z jezikom v nezavesti, ki je nastopila po strahovitem mučenju. Perenič je namreč vztrajno izpodbijal trditve zasliševalca, ta pa je kot razlog za smrt nato navedel samomor z lastnim jezikom. Osumljencem so tudi grozili, da bodo enakim postopkom podvrženi tudi njihovi svojci, kar je bilo v primeru Rezike Barle, žene Karle Barleta, tudi uresničeno. Obsojena je bila na smrt in usmrčena 5. januarja 1949. Nič boljše se ni godilo tudi obremenilnim pričam. Primerilo se je, da so po vojni nekateri opisovali delo članov taboriščnih komitejev kot požrtvovalno in nesebično, kot priče pa so jih obtoževali najhujših zločinov. Skupaj naj bi bilo v zvezi z dachauskimi procesi obravnavanih 7380 Slovencev in 2144 tujcev.¹³⁶

Aretacije in procesi so trajali do 11. 10. 1947, ko je bila obsojena zadnja skupina ljudi na procesih. Izrečene kazni so bile večinoma odvzem prostosti s prisilnim delom. Na smrt so bili obsojeni A. Bohinc, V. Kopač in R. Vidmar, a jim je bila kazen kasneje znižana, ter Rezika Barle, nad katero so kazen tudi izvršili.¹³⁷ Vseh skupaj je bilo zaradi sodelovanja z gestapom, vojnih zločinov in povojnega podtalnega delovanja osumljenih 37 oseb. Skupaj je bilo na koncu obsojenih 31 oseb, med njimi 11 oseb, ki so bile obsojene na smrt in tudi usmrčene, 20 zapornikov pa na hude zaporne kazni. Ena izmed zaprtih oseb je umrla pozneje med prestajanjem kazni na Golem otoku. Proti trem osebam je bil preiskovalni postopek ustavljen zaradi pomanjkanja dokazov, tri osebe pa so umrle med preiskavo. Nekaj izmed osumljenih je bilo članov taboriščnih komitejev v Dachauu in Buchenwaldu, nekaj pa predvojnih komunistov in prostovoljcev v španski državljanski vojni. Odnosi med večino osumljencev in oblastjo so bili pred aretacijami vsaj dobri, če ne že vzorni. To je bilo še posebej izrazito pri tistih, ki so jim bili zaupani odgovornejši položaji. Med obsojenimi so bili intelektualci, ki so bili pred aretacijo na odgovornih delovnih mestih v republiški in zvezni upravi, nekateri pa so bili direktorji tovarn v slovenski kemični in metalurški industriji.¹³⁸

Posamični dvomi o utemeljenosti procesov so se pojavili že med preiskavo, vendar niso vplivali na izpeljavo postopka. Takoj po Diehl-Oswaldovemu procesu se je oblikovala posebna tajna skupina, ki je med drugim pripravila tudi podrobno revizijo rezultatov preiskave in za vsakega posameznega dachauca pripravila obsežen elaborat. Izsledki so v nasprotju s pričakovanjem pokazali, da ni bilo nobenega razloga za obtožbe in obsodbe.

¹³⁶ Prav tam, str. 29–31.

¹³⁷ Prav tam, str. 38–41.

¹³⁸ Prav tam, str. 28–31.

Zaradi te ugotovitve so bili nekateri dachauci leta 1951 pogojno izpuščeni in pozneje pomiloščeni.¹³⁹

Leta 1952 je ljubljansko okrožno sodišče v obnovljenem sodnem postopku zoper Jožeta Marčana, enega izmed obsojenih na dachauskih procesih, prvotno sodbo razveljavilo in zavrnilo obtožbo. Med Dachauskimi procesi je bil to edini primer dosledno izvedenega obnovitvenega postopka.¹⁴⁰

Leta 1957 je A. Bohinc podal prošnjo, da bi pristojne ustanove preverile njegovo obsodbo. Pobude za rehabilitacijo so bile nato v drugi polovici šestdesetih vse in intenzivnejše in so prihajale iz različnih naslovov. Med njimi so bili obsojenci in njihovi svojci pa tudi preostali nekdanji interniranci. Ukvarjanje s tem vprašanjem je leta 1968 pripeljalo do dotlej najcelovitejše analize procesov, svoje poročilo pa je izdelala tudi partijska komisija. V letu 1969 je bila ustanovljena komisija pri izvršnem svetu skupščine SR Slovenije ali t. i. Janžekovičeva komisija. Komisija naj bi širše preučila vprašanje procesov in tako pripomogla k odločitvi glede njihove obnove. Svoje delo je zaključila delo v marcu 1970. V poročilu je ugotovila, da nobenemu od obsojencev v dachauskih procesih ni bila dokazana krivda. Poročilo je postalo podlaga za pravno rehabilitacijo žrtev. V letu 1971 je javno tožilstvo SR Slovenije za 11 obsojencev vložilo zahtevo za obnovo postopka, nato pa objavilo sklep o umiku prvotnih obtožb in razveljavitvi sodb za 11 obsojencev. Pravna rehabilitacija se je nadaljevala 1976, ko je okrožno sodišče v Ljubljani obnovilo glavni dachauski proces in razveljavilo prvostopenjsko sodbo ter ustavilo kazenski postopek. Enako so storili v primeru Režike Barle. Leta 1978 je Temeljno sodišče v Kranju razveljavilo sodbo zoper Janka Ravnikarja in kazenski postopek ustavilo. Do politične rehabilitacije pa je moralo preteči še nekaj časa. Zgodila se je na desetem kongresu Zveze komunistov Slovenije leta 1986. Kongres se je izrekel za dokončno in popolno odpravo posledic obsodb in za znanstveno preučitev okoliščin, poteka in posledic.¹⁴¹

Že Janžekovičeva komisija je ugotovila, da so bili nekatere osebe odlikovane za isto dejavnost, druge pa obsojene. Pri oceni komitejev taborišč Dachau in Buchenwald poročilo navaja: »Do kakšnih absurdov je pripeljala taka ocena dejavnosti komiteja v Buchenwaldu, se vidi po tem, da so v Srbiji in Hrvatski bili ljudje za isto dejavnost odlikovani. Dimitrijeviću in Djokiću iz Srbije, ki sta bila člana komiteja, so bile priznane spomenice 1941, pri nas v Sloveniji pa sta bila Ranzinger in Figar kaznovana z visokimi zapornimi kaznimi, Janez

¹³⁹ Prav tam, str. 31–32.

¹⁴⁰ Prav tam, str. 41.

¹⁴¹ Prav tam, str. 33–51.

Perenič pa je med preiskavo zaradi mučenja umrl.«¹⁴² Ob politični rehabilitaciji obsojencev na desetem kongresu ZK Slovenije je kongres tudi obravnaval zahteve za dodelitev partizanske spomenice 1941 za Andreja Bohinca in Vlasta Kopača. Sklep je bil, da glede na zakonske določbe te pravice niso mogli več uveljavljati, hkrati pa je bilo določeno sledeče: »Komisija ugotavlja, da je sodelovanje tovarišev Andreja Bohinca in Vlasta Kopača v NOB nesporno in da jima je na tej podlagi že priznana status borca NOB z dvojnimi štetjem. Hkrati komisija predlaga, da se formira komisija nosilcev Partizanske spomenice 1941, ki naj ugotovi, ali sta Andrej Bohinc in Vlasto Kopač izpolnjevala kriterije, ki jih je zahteval zakon o podelitvi Partizanske spomenice 1941, in ugotovitve javno objavi.«¹⁴³ V primeru Vlasta Kopača je posebna komisija predsedstva CK ZK Slovenije tudi zavzela pozitivno stališče glede njegovega partizanskega spominskega znaka 1941.¹⁴⁴

¹⁴² Prav tam, str. 396.

¹⁴³ Prav tam, str. 1070.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 51.

6 STRUKTURA NOSILCEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941

6.1 O VZORCU IN METODI POPISA

Kot vir za popis sem uporabil članske dokumente nosilcev partizanske spomenice 1941, ki jih hranijo v Arhivu Republike Slovenije, fond 1589, v tehničnih enotah pod zaporednimi številkami med 4485 in 5017. Enote vsebujejo mape z dokumenti o nosilcih partizanske spomenice 1941 in so urejene po abecednem vrstnem redu. Za popis so bili relevantni anketni listi, ki so jih izpolnjevali nosilci partizanske spomenice 1941 kot člani komunistične partije Jugoslavije. Vzorec je bil četrtinski, kar pomeni, da sem za popis izbral vsako četrto mapo. Četrtnina vseh map nosilcev je tako znašala 278 oseb, od katerih jih 32 ni vsebovalo anketnega lista, s čimer so bili izločeni iz nadaljnjega popisa. Tako je vzorec obsega 246 oseb. Vseh map nosilcev partizanske spomenice 1941 v naštetih arhivskih enotah je torej 1112. Glede na to, da je bilo v Sloveniji podeljenih skupno 1812 partizanskih spomenic 1941, je znašal vzorec 13,58 % vseh nosilcev partizanske spomenice 1941.

Iz anketnih listov sem zbiral podatke iz naslednjih rubrik:

1. Leto, kraj in okraj rojstva.
2. Ali si bil zaprt, obsojen, preganjan, kje, kdaj in koliko časa?
3. Ali si služil v kaki tuji vojni formaciji?
4. Ali si služil v stari jugoslovanski vojski, ali si imel čin in kakšen?
5. Ali si stopil v partizane po nalogu Partije ali na drug način?
6. Ali si bil ranjen?

Iz prve rubrike, kjer so anketiranci navajali leto, kraj in okraj rojstva, sem zbiral podatke o njihovem rojstnem kraju oziroma v katero državo ali ozemlje pod okupacijsko oblastjo je ta kraj spadal v letu 1941. Pri tem sem popisal tudi spol. Iz rubrike, kjer so anketiranci odgovarjali na vprašanje, ali so bili zaprti, obsojeni, preganjani ter kje, kdaj in koliko časa, sem pridobival podatke o tem, ali so bili nosilci partizanske spomenice v zaporu, internirani, v taborišču ali pa nič izmed naštetega. Podatke o tem, ali so služili v kateri koli vojski, sem pridobival iz odgovorov na anketna vprašanja o tem, ali so bili člani tujih vojaških formacij in ali so služili v jugoslovanski vojski. Podatki o vzroku za vstop v partizane so pridobljeni s popisom odgovorov na vprašanje anketirancu, če so vstopil v partizane po nalogu partije ali

drugače. Pri odgovorih na vprašanje, če so bili anketiranci ranjeni, sem popisal podatke, s tem da poškodbe med seboj niso bile ločene kot težje ali lažje.

6.2 RAZKOSANJE SLOVENIJE IN OKUPACIJSKI SISTEMI

Po napadu na Jugoslavijo leta 1941 so madžarski, italijanski in nemški okupatorji razkosali ozemlje Slovenije. Glavno besedo pri tem je imel Adolf Hitler, ni pa znano, kdaj je določil okupacijske meje. To je sicer gotovo storil že pred napadom na Jugoslavijo, natančneje in dokončno pa je Slovenijo razdelil 12. aprila 1941. Nemčija je tako dobila Gorenjsko in Spodnjo Štajersko, ki je bila na jugu povečana z 90 kilometrov dolgim in od 10 do 15 kilometrov širokim pasom. Prekmurje je dobila Madžarska, preostale predele pa Italija. Ti so bili sicer precej nezadovoljni z mejo, saj je potekala južneje od njihovih načrtov. Zase so želeli pridobiti vsaj še premogovni bazen v Zasavju ter železnico Ljubljana–Zidani Most–Zagreb. Z mejo je bila nezadovoljna tudi nemška civilna uprava na tem območju, vendar je Hitlerjeva razdelitev obstala. Nekaj popravkov je sicer napravila nemško-italijanska razmejitvena komisija. Meja med italijanskim in nemškim okupatorjem, ki sta jo oba imela za državno mejo, je tekla od Žirov, južno od Črnega Vrha, severno od polhovega Gradca, med ljubljanskima predmestjema Šiško in Št. Vidom nad Ljubljano (današnji Šentvid), južno od Črnuč, Besnice in Trebeljevega, severno od Sv. Križa (danes Gabrovka), čez Krmelj, vzhodno od Tržišča, zahodno od Bučke, skozi Krakovski gozd, severno od Kostanjevice na Krki in Sv. Križa (danes Podbočje) na rob Gorjancev pri Gadovi peči. Meja torej ni bila zarisana po nobeni državni, pokrajinski ali upravni meji. Drugače je bilo z mejo med Madžarsko in Nemčijo. Ta je tekla od tromeje pri Trdkovi, v glavnem po stari jugoslovansko-avstrijski oziroma nemški državni meji do Gornje Radgone, nato po Muri do Razkrižja in dalje ob zahodnem robu Medjimurja do Središča (danes Središče ob Dravi). Nemčija je zase pridobila tri ali štiri vasi v severozahodnem delu Prekmurja. V teh vaseh je bila močna nemška manjšina.¹⁴⁵

Največji del si je torej prisvojil nemški okupator, in sicer ozemlje v velikosti 10.261 kvadratnih kilometrov. Na tem območju je ob ljudskem štetju leta 1931 živel 798.700 prebivalcev. Italija si je z na novo osvojenim ozemljem pridobila precej manj, in sicer 4551 kvadratnih kilometrov ozemlja, na katerem je živel 336.279 prebivalcev, še manj pa

¹⁴⁵ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 50–52.

Madžarska, ki je prevzela 998 kvadratnih kilometrov, na katerih je živel 102.867 prebivalcev.¹⁴⁶

Veliko slovenskega prebivalstva je živel tudi zunaj meja Kraljevine Jugoslavije. Približno 300.000 Slovencev je živel na območju Italije, ki ga je v večini pridobila po 1. svetovni vojni. Beneška Slovenija je pripadla italijanski državi že 1866, 12. novembra 1920 pa ji je po rapalski pogodbi pripadel še Trst, Goriško-Gradiška, Istra in del Kranjske. Del Koroške in majhen del Kranjske je pridobila že pred tem s senžermensko mirovno pogodbo. Meja med novo Ljubljansko pokrajino in Italijo je tekla po stari jugoslovansko-italijanski meji oziroma od Žirov do Snežnika. Slovensko prebivalstvo je poseljevalo tudi del Koroške v Avstriji. Nemčija je s priključitvijo Avstrije tako dobila tudi ta del ozemlja. Tudi Madžarska je že pred vojno posedovala del ozemlja, poseljenega s Slovenci, in sicer Porabje.¹⁴⁷

Meje, ki jih je zarisal okupator, so tako postale državne meje, so živo zarezale med prebivalstvo ter pretrgale stike. Nemški okupator je zasedeno slovensko ozemlje razdelil še na dve začasni pokrajinski upravni enoti, in sicer v Spodnjo Štajersko s središčem v Mariboru ter zasedena območja koroške in Kranjske s središčem na Bledu. Madžarski okupator je zasedeno ozemlje priključil bližnjima velikima županijama Vas in Zala. Italijanski okupator je vse zasedeno ozemlje obdržal v eni upravni enoti, in sicer Ljubljanski pokrajini. Na začetku okupacije je bila povsod vzpostavljena vojaška uprava. Najhitreje je bila končana na nemškem okupacijskem ozemlju, saj je Hitler že 14. aprila 1941 imenoval vodji civilne uprave za obe upravni enoti. Mussolini je za civilnega komisarja italijanskega zasedbenega območja imenoval Emilia Graziolija, ki je svoje delo prevzel 17. aprila 1941. Podrejen je bil poveljstvu 2. italijanske armade na Sušaku. Madžarska je imenovala dva okrajna glavarja, ki sta bila do avgusta, ko je bila uvedena civilna uprava, podrejena madžarski vojski. Vsa zasedena slovenska ozemlja so hoteli okupatorji že v letu 1941 formalnopravno priključiti k svojim državam. Nameravali so uveljaviti svojo pravno ureditev ter jih vključiti v svojo družbeno ureditev. Italijanski okupator je to izvršil 3. maja 1941 s kraljevim ukazom. Madžarski okupator je z zakonom sprejetim 16. decembra 1941 priključil vsa nekdanja jugoslovanska ozemlja, zakon pa je začel veljati 27. decembra istega leta. Nemški okupator je najprej napovedal priključitev obeh upravnih enot za oktober 1941. Ta priključitev se je prelagala najprej na 1. november 1941 in nato na 1. januar 1942. Ker je 12. decembra 1941 pod Blegošem padlo 45 nemških policistov, je bila priključitev preložena.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Prav tam, str. 52.

¹⁴⁷ Prav tam, str. 52–55.

¹⁴⁸ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 581–582.

Vsi trije okupatorji so nameravali uničiti slovenski narod. Pri tem so se metode in ostrina sicer razlikovali, vendar je bil cilj vseh enak. Nemški okupator si je zamislil hitrejše uničenje. Hitler je vodjema upravnih enot že v začetku aprila naložil, da deželo ponemčita. Pri tem naj bi program uničevanja slovenskega naroda temeljil na treh točkah, in sicer na množičnem izgonu Slovencev, na množični naselitvi Nemcev ter hitrem in popolnem ponemčenju prebivalstva, ki bi še ostalo na svojih domovih. Predvideli so izgon med 220.000 in 260.000 Slovencev. Del prebivalstva oziroma kakšnih 17.000 je zaradi nasilja in raznarodovanja pribežal v Ljubljansko pokrajino. Upoštevajoč to skupino, izgon sorodnikov partizanov in pobitih talcev je bilo med okupacijo izgnanih 80.000 Slovencev. Na drugi strani je italijanski okupator uporabljal manj stroge prijeme in predvidel italijanizacijo, ki bi se izvajala počasneje in manj kruto. Hotel je pridobiti naklonjenost prebivalstva, kar se je odražalo v tem, da je upošteval slovenske kulturne in prosvetne ustanove in z uvedbo sosveta ali konzulta pri visokem komisarju. Uvajal je dvojezičnost v upravi in italijanščino v šole. Italijanizacijo in fašizacijo je usmeril predvsem na šolsko mladino. Žrtve raznarodovanja so bili Tudi Slovenci v Prekmurju. Bili so izpostavljeni izganjanju, zapiranju šol in mobilizaciji v madžarsko vojsko.¹⁴⁹

Raznarodovanje in fašizacija sta potekala na Primorskem že v obdobju pred drugo svetovno vojno. Italijanski fašizem je odpravljal vse, kar je bilo slovenskega. Omejeval in prepovedal je rabo slovenskega jezika v upravi, odpravil vsa slovenska imena in jih zamenjal z italijanskimi, iztrebil je slovenski jezik iz šol in razpustil slovenska društva stranke in časopise ter izvajal italijansko kolonizacijo. Raznarodovalno delo in fašizacija sta med prebivalci sprožala odpor in emigracijo. Iz slovenskega primorja in Istre se je tako izselilo 100.000 Slovencev in Hrvatov. Večina izmed njih oziroma 70.000 se je izselila v Jugoslavijo.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Prav tam, str. 586–590.

¹⁵⁰ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, str. 55.

6.3 REZULTATI POPISA STRUKTURE NOSILCEV PARTIZANSKEGA SPOMINSKEGA ZNAKA 1941

Krajevni izvor in spol – podatki po številu:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Skupaj
Moški	132	40	35	2	3	212
Ženske	25	7	2			34
Skupaj	157	47	37	2	3	246

Krajevni izvor in spol – podatki v odstotkih

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	skupaj
Moški	53,66 %	16,26 %	14,23 %	0,81 %	1,22 %	86,18 %
Ženske	10,16 %	2,85 %	0,81 %			13,82 %
Skupaj	63,82 %	19,11 %	15,04 %	0,81 %	1,22 %	100 %

Krajevni izvor in spol – podatki v odstotkih glede na posamezne pokrajine:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Skupaj
Moški	84,08 %	85,11 %	94,59 %	100 %	100 %	86,18 %
Ženske	15,92 %	14,89 %	5,41 %			13,82 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Glede na spolno strukturo lahko rečemo, da je med nosilci prevladujoč delež moških. Moških nosilcev partizanske spomenice 1941 je bilo 86,18 % vzorca, medtem ko je bilo žensk 13,82 %. Podatki po pokrajinah so precej podobni. Spolna struktura nosilcev je bila v Ljubljanski pokrajini in na nemškem okupacijskem območju skoraj identična, medtem ko je manjše odstopanje opaziti le pri skupini, ki je kot kraj rojstva navajala kraje, ki so bili do leta 1941 v Italiji.

Največ nosilcev partizanske spomenice 1941 je kot kraj rojstva navajalo kraje, ki so se nahajali v Ljubljanski pokrajini, in sicer 63,82 % celotnega vzorca. Sledilo je nemško okupacijsko ozemlje z 19,11 % celotnega vzorca, nato pa Italija s 15,04 % celotnega vzorca. Na Hrvaškem je bilo rojenih 1,22 % vzorca nosilcev partizanske spomenice 1941, v Bosni in Hercegovini pa 0,81 % vzorca. Pri podatkih je treba upoštevati tudi migracije, še posebej

emigrante iz Italije v Jugoslavijo med vojnama. Glede na to, da je bil popis možen le glede na rojstni kraj, je namreč verjetno, da je določeno število spomeničarjev navajalo rojstni kraj na ozemlju Italije pred letom 1941, dejansko pa so vstopili v narodnoosvobodilni boj na ozemlju kraljevine Jugoslavije. Rezultati popisa se ujemajo z stanjem na terenu v letu 1941 oziroma razvojem narodnoosvobodilnega gibanja.

V Ljubljanski pokrajini se je namreč organizacija OF bistveno bolj razmaknila kot na drugih območjih. K temu sta botrovala tudi blažji okupacijski režim in manjša učinkovitost italijanskega policijskega aparata. Vodstvo OF si je sicer prizadevalo razširiti organizacijo po vseh pokrajinah, s čimer so začeli povsod približno istočasno. Na širjenje organizacije so poleg ostrine okupacijskega aparata vplivali tudi moč ali odsotnost komunistične partije Slovenije, zgodovinske okoliščine in učinkovitost ali porazi partizanskih enot. Poseben položaj je imela tudi Ljubljana oziroma ljubljansko okrožje. Tu so bili nastanjeni tudi vodstvo OF, sedež varnostnoobveščevalne službe in centralne tehnike. V mestu je tako nastala močna organizacija OF z večjim številom odborov, razvijale so se raznovrstne dejavnosti. Na nemškem okupacijskem območju je bil okupator temeljitejši pri razbijanju organizacij OF. Pri razbijanju odporniške dejavnosti je bil učinkovit tudi madžarski okupator. Na teh območjih je okupator začel že poleti uspešno razbijati odporniško organizacijo. Odpornike je preganjal obsežen in učinkovit okupacijski aparat. Zaradi nekonspirativnosti neizkušenosti in priznanj, ki so bila pridobljena z nasilnimi zasliševalnimi postopki, je okupator sproti razbijal nastajajočo organizacijo. V Prekmurju je madžarski okupator jeseni 1941 zajel večino aktivistov, preostali pa so se umaknili iz odporniškega gibanja ali so zapustili območje. Tako je bilo gibanje tu zatrto do leta 1944. Gibanje se je počasi razvijalo tudi na Primorskem. Veliko protifašističnih aktivistov, ki bi lahko pripomogli k širjenju organizacije, je bilo aretiranih že leta 1940 in nato obsojenih na drugem tržaškem procesu. Širjenje OF je tako slonelo na aktivistih, ki jih je poslalo vodstvo na to območje, med njimi pa so bili predvsem primorski emigranti, po večini tudi komunisti. Delo je tako slonelo na maloštevilnih aktivistih.¹⁵¹

Drugače je bilo s partizani v letu 1941. Vstaja je bila namreč najuspešnejša na Gorenjskem, kjer je v partizane vstopilo 1100 borcev, kar predstavlja 53,45 % od 2058 vseh partizanov, ki so vstopili v enote v letu 1941. S 558 partizani ali 27,11 % je sledila Ljubljanska pokrajina, Štajerska z 266 partizani ali 12,93 % in enote zunaj Slovenije s 134 partizani ali 6,51 %. Od borcev, ki so vstopili v partizane leta 1941, jih je veliko te enote tudi

¹⁵¹ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 618–621.

zapustilo. Nekateri so se vrnili domov, drugi so bežali pred okupatorjem na ozemlje pod italijansko upravo, veliko je bilo aretiranih, nekateri so bili poslani na terensko politično delo, 126 borcev pa je padlo. Tako je bilo konec leta 1941 v enotah še približno 670 partizanov, vključno s 50 partizani, ki so bili poslani na politično delo kot aktivisti. Od vseh partizanov, ki so prvič vstopili v enote leta 1941, jih je med vojno padlo 566 ali 27 %, na smrt obsojenih in ustreljenih je bilo 246, v taboriščih jih je umrlo 80, zaradi ran in prehudih naporov jih je umrlo 17, 47 partizanov pa so partizanska sodišča obsodila na smrtno kazen. Po 13 partizanov iz leta 1941 je padlo tudi v nemški vojski in 13 pri domobrancih. Tako je bilo ob koncu vojne živih še 1013 partizanov, ki so vstopili v enote leta 1941.¹⁵²

Vseh prejemnikov partizanske spomenice 1941 je bilo v Sloveniji 1812. V primerjavi z zgoraj navedenimi podatki lahko tako ocenimo, da je bil med njimi večji delež tistih, ki so v letu 1941 delali na organizaciji odpora znotraj organizacij OF, kot oseb, ki so vstopile v partizanske enote. Število teh oseb med spomeničarji je bilo, upoštevajoč, da je bilo konec leta 1941 v Sloveniji še približno 670 partizanov, vsaj približno 1150 oseb. Ob upoštevanju dejstev, da je veliko partizanov iz leta 1941 tudi padlo ali ni izpolnjevalo pogojev po drugih kriterijih zakona o partizanski spomenici 1941, je ta delež najverjetneje še višji.

Starost v letu 1941 – podatki po številu:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Skupaj
Do 20 let	41	12	4	1	1	59
20–25 let	40	12	7	1		60
25–40 let	67	19	20		2	108
40–50 let	9	3	4			16
Nad 50 let	/	1	2			3
Skupaj	157	47	37	2	3	246

¹⁵² Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, št. 43, str. 42, 48.

Starost v letu 1941 – podatki po procentih:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Skupaj
Do 20 let	26,11 %	25,53 %	10,81 %	50 %	33,33 %	23,89 %
20–25 let	25,48 %	25,53 %	18,92 %	50 %		24,39 %
25–40 let	42,68 %	40,43 %	54,05 %		66,67 %	43,90 %
40–50 let	5,73 %	6,38 %	10,81 %			6,5 %
Nad 50 let	/	2,13 %	5,41 %			1,22 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Nosilci partizanske spomenice 1941 so bili leta 1941 v velikem deležu še precej mladi. Ob popisu starosti sem upošteval datum napada na Jugoslavijo 6. april 1941 oziroma starost spomeničarjev na ta datum. Kar 23,98 % vzorca nosilcev partizanske spomenice 1941 je bilo ob napadu na Jugoslavijo starih manj kot 20 let. Med 20 in 25 letom starosti je bilo 24,39 % vzorca spomeničarjev, med 25 in 40 letom starosti pa je delež znašal 43,90 %. Med 40 in 50 let starosti je štelo 6,5 % vzorca spomeničarjev. Nad 50 let je ob napadu na Jugoslavijo štelo 1,22 % vzorca ali trije nosilci partizanske spomenice 1941. Podatki glede na posamezna območja nam pokažejo, da je bila starostna struktura v Ljubljanski pokrajini in na nemškem okupacijskem območju skoraj identična. Odstopajo le podatki pri tistih, ki so kot rojstni kraj navajali ozemlja, ki so do leta 1941 pripadala Italiji. V tej skupini je bilo le 10,81 % mlajših od 20 let, medtem ko je bilo v Ljubljanski pokrajini in na nemškem okupacijskem območju delež mladih do 20 let višji, in sicer 26,11 % oziroma 25,53 %. Tudi pri drugih starostnih skupinah je opaziti razliko, saj je bil delež tistih, ki so bili stari med 25 in 40 let nekoliko višji, še višji pa pri starostni skupini med 40 in 50 let.

Med spomeničarji je bil torej visok delež mladih, kar tudi odraža vključenost mladine v NOB. Mladinsko gibanje je bilo v OF namreč zelo močno. Pri osvobodilnem gibanju so veliko sodelovale mladinske skupine, predvsem pa Zveza komunistične mladine Jugoslavije ali SKOJ. Mladi so sodelovali v napisnih in listkovnih akcijah, posebne mladinske borbene in sabotažne skupine pa so postale jedro Varnostno-obveščevalne službe in Narodne zaščite. Veliko mladih se je tudi vključilo v partizanske čete. Tako je izvršni odbor Osvobodilne

fronte v oktobru leta 1941 ustanovil Mladinsko Osvobodilno fronto. Izdajala je tudi svoje glasilo Mlada Slovenija. Med partizani iz leta 1941 je bilo 16,72 % mlajših od 20 let, medtem ko je bilo 23,66 % starih med 20 ter 25 let.¹⁵³

Vzrok za vstop v partizane – podatki po številu

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Nalog partije	33	14	14	2		63
Beg pred sovražnikom	8	6	1			15
Prostovolj no	93	19	18	1	2	133
Beg iz zapora		1				1
Po internaciji	5	1				6
Beg iz taborišča		1				1
Nalog SKOJ		1				1
Pobuda OF	3					3
Ni vstopil	12	4	4			20
Ni podatkov	3					3
Skupaj	157	47	37	3	2	246

¹⁵³ Zdravko Klanjšček in drugi, Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945, str. 225.

Vzrok za vstop v partizane – podatki v odstotkih:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Nalog partije	21,02 %	29,79 %	37,84 %	66,67 %		25,61 %
Beg pred sovražnikom	5,10 %	12,77 %	2,70 %			6,10 %
Prostovoljno	59,24 %	40,43 %	48,65 %	33,33 %	100 %	54,10 %
Beg iz zapora		2,13 %				0,41 %
Po internaciji	3,18 %	2,13 %				2,44 %
Beg iz taborišča		2,13 %				0,41 %
Nalog SKOJ		2,13 %				0,41 %
Pobuda OF	1,91 %					1,22 %
Ni vstopil	7,64 %	8,51 %	10,81 %			8,13 %
Ni podatkov	1,91 %					1,22 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

V naslednjih dveh tabelah so prikazani rezultati odgovorov na vprašanje: »Ali si stopil v Partizane po nalogu Partije ali na drug način?«. Velika večina ali 54,10 % vzorca je vstopila v partizane prostovoljno. 25,61 % vzorca je vstopilo v partizane po nalogu partije, beg pred sovražnikom pa je kot razlog za vstop v partizane navajalo 6,10 % vzorca. Šest oseb je v partizane vstopilo po internaciji, kar predstavlja 2,44 % vzorca. Ena oseba ali 0,41 % vzorca je vstopila v partizane po begu iz zapora, ena oseba je v partizane vstopila po begu iz taborišča, prav tako pa je ena oseba ali 0,41 % vstopila po nalogu Zveze komunistične mladine Jugoslavije ali SKOJ. V partizane med vojno ni vstopilo 8,13 % vzorca spomeničarjev. Za tri osebe ali 1,22 % vzorca podatkov iz vprašalnika ni bilo mogoče pridobiti. Največji delež je prostovoljno vstopil v partizane v skupini iz Ljubljanske pokrajine, in sicer 59,24 %. S tega območja je po nalogu partije vstopilo v partizane 21,02 % vzorca,

7,64 % vzorca jih ni vstopilo, 5,10 % jih je vstopilo zaradi bega pred sovražnikom, 3,18 % pa je vstopilo v partizane po internaciji. 1,91 % vzorca je navajalo, da so vstopili po nalogu OF. Na nemškem okupacijskem območju je prostovoljno vstopilo v enote 40,43 %, kar je manj kot pri skupini iz Ljubljanske pokrajine. Višji je bil delež tistih, ki so vstopili po nalogu partije oziroma 29,79 %. Višji je bil tudi delež tistih, ki so kot vzrok za vstop v partizane navajali beg pred sovražnikom. Takšnih je bilo 12,77 % vzorca. Beg iz zapora, beg iz taborišča, nalog SKOJ in po internaciji sta za vzrok navajala 2,13 % vzorca. V enote ni vstopilo 8,51 % vzorca. Osebe, ki so bile rojene v Italiji, so imele v primerjavi z drugimi območji višji delež tistih, ki so vstopili po nalogu partije, in sicer 37,84 %. Prostovoljno jih je vstopilo 48,65 %, beg pred sovražnikom pa je kot razlog za vstop v partizane navedlo 2,70 % vzorca. 10,81 % vzorca oseb je navajalo, da v enote niso vstopili.

Četrtnina nosilcev partizanske spomenice 1941 je vstopila v partizane po nalogu partije. Podoben delež se kaže med vzroki za vstop med partizani iz leta 1941. Večina je bila komunistov, nekateri pa kandidati za sprejem v KPS, skojevci in simpatizerji KPS.¹⁵⁴

Zaprt, interniran, v taborišču, preganjan – podatki po številu:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Zapor	38	13	14			65
Internacija	12	2	3			17
Taborišče	10	3		1		14
Preganjan	16	7	3	1		27
Nič od naštetega	80	19	15	1	2	117
Ni podatkov	1	3	2			6
Skupaj	157	47	37	3	2	246

¹⁵⁴ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, str. 45.

Zaprto, internirano, v taborišču, preganjan – podatki v odstotkih:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Zapor	24,20 %	27,66 %	37,84 %			26,42 %
Internacija	7,64 %	4,26 %	8,11 %			6,91 %
Taborišče	6,37 %	6,38 %		33,33 %		5,69 %
Preganjan	10,19 %	14,89 %	8,11 %	33,33 %		10,98 %
Nič od naštetega	50,96 %	40,43 %	40,54 %	33,33 %	100%	47,56 %
Ni podatkov	0,64 %	6,38 %	5,41%			2,44 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100%	100 %

V zaporu je bilo 26,42 % vzorca nosilcev partizanske spomenice 1941. Interniranih je bilo 6,91 % vzorca, v taborišču pa je bilo 5,69 % vzorca spomeničarjev. Še 10,98 % vzorca je navajalo, da so bili preganjeni, medtem ko 47,56 % vzorca ni bilo zaprtih, interniranih, v taborišču ali preganjenih. Podatkov ni bilo za 2,44 % vzorca. V Ljubljanski pokrajini je zapor izkusilo 24,20 % oseb, internacijo 7,64 % in taborišče 6,37 %. Preganjenih je bilo 10,19 % oseb, medtem ko 50,96 % ni imelo izkušenj s prej naštetimi represivnimi institucijami. Na nemškem okupacijskem območju je bila slika podobna. 27,66 % oseb je bilo v zaporu, v internaciji 4,26 %, v taborišču pa 6,38 %. Preganjenih je bilo nekoliko več oseb kot v Ljubljanski pokrajini, in sicer 14,89 %. Kot nič od naštetega je za odgovor navajalo 40,43 %, medtem ko za 6,38 % podatkov ni bilo mogoče pridobiti. Najvišji delež zaprtih je prihajal iz skupine, ki je navajala rojstni kraj v Italiji. Ta delež je tu znašal 37,84 % oseb. V internaciji jih je bilo 8,11 %, prav tolikšen delež je bil preganjan s strani okupatorja.

Na pojav odpora je nemški okupator odgovoril z nasiljem. Izvajal je aretacije sumljivih oseb ali osumljenih sodelovanja z odporniškim gibanjem. Med zasliševalnimi postopki je uporabljal tudi mučenje. Število zaprtih se je močno povečalo, po ocenah naj bi bilo na območjih civilne uprave zaprtih vsaj 25.000 do 30.000 ljudi. Najbolj obremenjene sta policijska poveljnika obsodila na smrt, nekoliko manj obremenjene sta poslala v koncentracijska ali delovna taborišča, druge pa sta izpustila z opozorilom. Obsojene na smrt

so največkrat ustrelili kot talce. Tako je bilo usmrčenih vsaj 1590 pripadnikov osvobodilnega gibanja na Štajerskem in 1270 na Gorenjskem.¹⁵⁵

Veliko prebivalstva je bilo med vojno zaprtega tudi v Ljubljanski pokrajini. Poleg policijskih enot so velika pooblastila za vzdrževanje javnega reda in miru imele tudi vojaške enote. V Ljubljani je tako nastalo več zaporov. V prejšnjem sodnem okrožnem zaporu je bil urejen vojaški sodni zapor, namenjen preiskavam in sojenjem pred oddelkom vojaškega vojnega sodišča 2. armade, v tej stavbi pa so zapirali tudi preiskovance v policijskih postopkih. Te so zapirali tudi v policijskem zaporu na sedežu policije v Šentpetrski vojašnici, v zapor v šoli na Aškerčevi cesti in v nekdanji vojaški zapor v vojašnici na Taboru. Oddelek vojaškega vojnega sodišča je začel delovati novembra 1941 kot dislocirani oddelek vojaškega vojnega sodišča 2. armade na Sušaku. To sodišče je bilo pristojno za prestopke proti okupacijski oblasti in njenim predpisom, torej za sojenje pripadnikom političnih in vojaških organizacij odpora. Sodišču so osumljene izročale tako vojaške kot policijske enote, med svojim delovanjem do 8. septembra 1943 je obravnavalo 13 186 civilnih oseb in izreklo 3500 sodb. Med zaprtimi je bilo do 90 % političnih zapornikov. Italijanski okupator pa je, prav tako kot nemški, od aprila kot represivni in zastraševalni ukrep izvajal ustrelitve talcev. Med aretiranimi in še ne obsojenimi osebami je do januarja 1943 izbral in ustrelil 146 talcev. Poleg naštetih ukrepov so italijanske okupacijske oblasti izvajale obširne policijsko-vojaške akcije, pri katerih so izvajale preventivne aretacije in množične preiskave prebivalstva. Veliko aretiranih so nato odvedli v nova internacijska taborišča.¹⁵⁶

S prvo racijo je italijanski okupator začel po 23. februarju 1942, ko je okoli Ljubljane položil žično oviro. Začeli so s t. i. razoroževanjem prebivalstva, torej z natančnim preiskovanjem ljudi in njihovih stanovanj. Mesto je bilo razdeljeno na trinajst odsekov, označenih z velikimi črkami, od katerih so vsak dan preiskali enega. Vse moške med 20 in 30 leti so odpeljali v vojašnico na Taboru, kjer so jih prepoznavali slovenski ovaduhi. Racija je trajala 19 dni, torej do 14. marca, v njej pa so prijeli 20.037 oseb. Zaprli so 936 oseb, 3 pa so ubili. Zasegli so manjše količine orožja. Racija sicer ni prizadela nobenega vodilnega organa odporniškega gibanja, je pa odtegnila vrsto aktivistov s terena. Racio je italijanski okupator razširil tudi zunaj Ljubljane, kjer je zajela večje kraje Novo mesto, Trebnje in Mokronog. Pri tem je aretiral 104 osebe. Naslednja racija je bila izvedena med 26. in 30. aprilom, med katero je bilo prijetih 2108 oseb. Nekaj je bilo tudi aretiranih, vendar med njimi ni bilo nobenega funkcionarja partizanskega gibanja. Naslednja velika racija v Ljubljani je potekala med 24.

¹⁵⁵Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 780.

¹⁵⁶Prav tam, str. 780–781.

junijem in 1. julijem. Takrat so preverili 20.435 moških med 16. in 50. letom starosti ter aretirali 2858 oseb. Postopek racije je bil podoben kot pri prvi. Ljubljano so razdelili na pet predelov, pri preverjanju prebivalstva pa so jim bili v pomoč tudi ovaduhi. Ob začetku racije je poveljstvo 11. armadnega zbora ukazalo internacijo določenih skupin prebivalstva, npr. študentov, profesorjev, učiteljev, brezposelnih delavcev, beguncev itd. Četrto veliko racijo je italijanski okupator izvedel s sodelovanjem protirevolucionarnega tabora. Izpeljana je bila v nočnih urah od 21. do 23. decembra 1941. Ker se je odvijala pred božičem, so jo ljudje poimenovali »božična racija«. Ob tej raciji so predhodno pripravili sezname privržencev partizanskega gibanja in jih približno 70 % tudi aretirali, kar je znašalo 567 oseb. Četrta racija je bila tudi zadnja.¹⁵⁷

V marcu so bili internirani tudi častniki in podčastniki nekdanje jugoslovanske vojske. Aretacijo so opravili po večini v noči na 20. marec 1942, in sicer je zajela 1120 oseb. Nekateri so se pred aretacijo umaknili v partizane. Aretirane so do konca maja internirali v taborišče Gonars pri Palmanovi. Žrtve internacij so bili tudi sorodniki partizanov. Ukrep je doletel predvsem območje Bele krajine, od koder so julija leta 1942 v internacijo odpeljali približno 250 oseb. Veliko oseb so internirali tudi med veliko ofenzivo poleti in jeseni 1942. Ljudi so internirali po različnih merilih, bilo pa je tako množično, da števila ni poznal niti okupator sam.¹⁵⁸

Izgon prebivalcev v taborišča je uporabljal tudi nemški okupator. Prva skupina ljudi, ki je bila osumljena sodelovanja v odporu, so v taborišče Mauthausen odpeljali 8. avgusta 1941. Skupina je štela 251 oseb in je bila edina, katerih 180 preživelih je bilo po šestih mesecih tudi dejansko izpuščenih na prostost. Pozneje taboriščnikov niso več izpuščali in so tam ostali za nedoločen čas. Z območja civilne uprave je bilo v taborišče odpeljanih približno 9000 oseb, težje je pa oceniti, koliko tisoč oseb je bilo v taborišča odpeljanih s slovenskih ozemelj, ki jih je po kapitulaciji Italije zasedla Nemčija. Razmere v taboriščih so bile zelo težke in omejene na preživetje. Jetniki in jetnice so prejemale premalo hrane na dan, ob tem pa so bili prisiljeni v trdo delo od 12 do 14 ur na dan. Nad njimi so izvajali različne oblike nasilja. V koncentracijskih taboriščih je v šestih mesecih umrla polovica internirancev.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Tone Ferenc, Rab-Arbe-Arbissima, Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941–1943 dokumenti, Društvo piscev zgodovine NOB in Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2000, str. 5–10.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 11–18.

¹⁵⁹ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 785–786.

Služenje v vojski – podatki po številu:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Avstro-ogrsko vojska			2			2
Jugoslovanska vojska	71	22	12	2		107
Italijanska vojska			7			7
Ni služil v nobeni vojski	85	25	14	1	2	127
Ni podatkov	1		2			3
Skupaj	157	47	37	3	2	246

Služenje v vojski – podatki v odstotkih:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Avstro-ogrsko vojska			5,41 %			0,81 %
Jugoslovanska vojska	45,22 %	46,81 %	32,43 %	66,67 %		43,50 %
Italijanska vojska			18,92 %			2,85 %
Ni služil v nobeni vojski	54,14 %	53,19 %	37,84 %	33,33 %	100 %	51,63 %
Ni podatkov	0,64 %		5,41 %			1,22 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zanimivi so tudi podatki o predhodnih vojaških izkušnjah nosilcev partizanske spomenice 1941. Dva nosilca spomenice 1941 ali 0,81 % vzorca sta bila pripadnika avstro-ogrske vojske. Velik delež oseb je služil v vojski Kraljevine Jugoslavije, in sicer 43,50% vzorca. Sedem oseb ali 2,85 % je služilo italijansko vojsko. Dobra polovica vzorca spomeničarjev ali 51,63 % ni imela predhodnih vojaških izkušenj oziroma ni bila članov nobenih vojaških formacij. Pri skupini, ki je prihajala iz Ljubljanske pokrajine, je bil delež tistih, ki so služili v Jugoslovanski vojski, 45,22 %, medtem ko 54,14 % oseb ni služilo v nobeni vojski. Na nemškem okupacijskem območju je bil ta delež skoraj identičen, saj je v jugoslovanski vojski služilo 46,81 % oseb, medtem ko 53,19 % oseb ni služilo v nobeni vojski. Pri skupini, ki bila rojena na območju Italije, je 5,41 % oseb služilo v avstro-ogrski vojski, 32,43 % v jugoslovanski, 18,92 % v italijanski, medtem ko 37,84 % oseb ni služilo v nobeni vojski.

Vojsko v Kraljevini Jugoslaviji so sestavljali vojaški obvezniki na služenju vojaškega roka. Mirnodobna sestava je štela približno 150.000 moških. Splošna vojaška obveznost je veljala za nabornike od 21. do 50. leta starosti. Do leta 1940 je bil rok služenja v kopenski vojski trajal leto in pol, medtem ko je bil v mornarici in letalstvu daljši, in sicer dve leti. Leta 1940 je bilo služenje vojaškega roka podaljšano za pol leta. Za 9 mesecev je bil rok služenja skrajšan za tiste, ki so opravili maturo, in za edine hranilce družin. V prvih letih je vojska na služenje vpoklicala le dve tretjini nabornikov. Veliko nabornikov je obiskovalo šole za rezervne oficirje. V letu 1935 je bilo takšnih kar 23.600. Slovencev, ki so se vpisali na vojaško akademijo, je bilo od 10 do 30 na leto, kar je znašalo od 2 do 8 % vseh. Častniški zbor je sicer v Jugoslovanski vojski sicer štel od 6000 do 8000 moških.¹⁶⁰

Zanimivi so tudi podatki o poklicni strukturi nosilcev partizanske spomenice, ki sicer niso popolni, saj je bil seznam sestavljen v letu 1954, ko je bilo v Sloveniji podeljenih 1479 partizanskih spomenic 1941.

Po osnovnem poklicu je bilo od 1479 nosilcev partizanske spomenice 1941:

757 delavcev

102 kmeta

413 uslužbencev

131 študentov

76 drugih

¹⁶⁰ Neven Borak in drugi, Slovenska novejša zgodovina 1, str. 251–252.

Po zaposlitvi pa je bila ta struktura v letu 1954 sledeča:

208 delavcev

47 kmetov

1081 uslužbencev

17 študentov

126 preostalih¹⁶¹

Ranjen – podatki po številu:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Da	77	16	13	1	2	110
Ne	80	31	23	2		136
Ni podatkov			1			2
Skupaj	157	47	37	3	2	246

Ranjen – podatki v odstotkih:

	Ljubljanska pokrajina	Nemško okupacijsko območje	Italija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Skupaj
Da	49,04 %	34,04 %	35,14 %	33,33 %	100 %	44,72 %
Ne	50,96 %	65,96 %	62,16 %	66,67 %		55,28 %
Ni podatkov			2,70 %			0,41 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Iz anketnih listov je bilo mogoče pridobiti tudi podatke o številu ranjenih med drugo svetovno vojno. Vrsta poškodb sicer ni upoštevana, saj so med poškodbe vštete tako težje kot lažje. Vsekakor je podatek zgovoren o tem, da so bile razmere, v katerih so delovali prvoborci, precej težke. Kar 44,72 % vzorca jih je bilo med vojno ranjenih – bodisi lažje ali

¹⁶¹ Seznami z osnovnimi podatki nosilcev Spomenice 1941, AS 1589, t. e. 5285.

težje. 55,28 % vzorca jih med vojno ni bilo ranjenih. Nekaj razlik je med pokrajinami. V Ljubljanski pokrajini je bilo ranjenih 49,04 % oseb, medtem ko jih 50,96 % oseb ni bilo. Delež ranjenih je bil torej višji kot pri tistih iz nemškega okupacijskega območja in Italije. Ta dva deleža sta med seboj primerljiva, saj je bilo na nemškem okupacijskem ozemlju delež ranjenih 34,04 %, pri tistih, ki so kot rojstni kraj navajali kraje v Italiji, pa je ta delež znašal 35,14 %.

7 SKLEP

Priznanja za razne zasluge so bila znana že prvobitnim skupnostim, s časom pa so se priznanja tudi razvijala in dobivala določene oblike. Med drugo svetovno vojno so se ob pojavu upora proti okupatorju v Jugoslaviji pojavila tudi razna priznanja in odlikovanja. Med temi je dobila posebno mesto partizanska spomenica 1941. Ustanovljena je bila že med vojno in je bila namenjena vsem borcem ter organizatorjem, ki so vzpostavili oborožen odpor ter vztrajali v borbi brez prekinitve do konca vojne. Poleg velikega moralnega pomena priznanja je to prinašalo tudi sklop materialnih ugodnosti. Te so bile obljubljene že ob ustanovitvi, natančneje določene pa šele po vojni, ko je prvi partizanski spominski znak 1941 zamenjal drugi tip tega istega znaka. Pri tem so bile izvršene tudi revizije predhodnih podelitev, saj med vojno preverjanje, komu pripada spomenica, ni bilo mogoče izvesti temeljito.

Nosilka upora proti okupatorju v letu 1941 je bila na območju Jugoslavije Komunistična partija. Za razliko od drugih območij Jugoslavije je v Sloveniji je nastala organizacija OF, ki je imela koalicijski značaj. Prevezla je vlogo zaledja partizanskih enot in je vodila oborožen odpor proti okupatorju. Vzpostavljene so bile organizacije, ki so izvajale širok spekter dejavnosti. Nastale so Varnostnoobveščevalna služba, centralna tehnika in Narodna zaščita, v Mladinski osvobodilni fronti pa so se združili mlajši pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja. OF se je sprva oblikoval predvsem kot mestna ilegala in se je šele nato širil na podeželje. Širjenje organizacije je bilo povezano z okupacijskim okoljem. Najbolj se je razširila v Ljubljanski pokrajini s središčem v Ljubljani, kjer je bil v letu 1941 tudi sedež te organizacije oziroma njeno vodstvo. Na nemškem okupacijskem območju se je vzpostavljala težje, saj je bil tu tudi pritisk okupatorja večji. Najbolj se je razvila na Gorenjskem, medtem ko je bil na Štajerskem ta razvoj počasnejši. Okupatorju je bil pri razbijanju organizacije tu uspešnejši, prav tako je bilo na Madžarskem okupacijskem območju. Organizacija OF se je počasneje razvijala tudi na Primorskem. V letu 1941 so nastale tudi partizanske enote, ki so izvajale oborožen odpor. Vstaja se je najprej razvila na Gorenjskem.

Po vojni je bila vzpostavljen nov tip partizanskega spominskega znaka 1941, ki je zamenjal prvotno spomenico. Ob tem je bila izvedena tudi revizija predhodnih podelitev, saj preverjanje upravičenosti podelitve med vojno ni bilo mogoče. Preveriti je bilo treba tudi nove kandidate, ki so svojim vlogam za pridobitev spomenice prilagali pisne izjave oseb, ki so potrdile njihovo delo za NOB. Sprejeta je bila tudi zakonska podlaga, ki je opredelila materialne ugodnosti, ki jih je znak prinašal. Ugodnosti so bile s področja zdravstva, prevoza,

letnega odmora in pogreba. V letih po vojni so se pojavljale nove prošnje in tako se je delo na reševanju teh predmetov zavleklo. K novim prošnjam je najverjetneje botroval tudi materialni vidik. Kljub večkrat prestavljenim skrajnim rokom za oddajo teh vlog se je delo nadaljevalo in zavleklo v petdeseta leta. Začetek leta 1951 je bil določen kot zadnji rok za oddajo vlog. To pa ni zadovoljilo vseh prosilcev. Pritožbe na prvotne odločitve so se reševale tudi po letu 1951, nekateri prosilci pa so vztrajali in iskali druge možnosti za oddajo vlog. Tako je Kontrolna komisija CK KPS prejela v letih 1954 in 1955 tudi nove vloge. Interes za spomenico je bil velik. Pristojni so se sprejeli novo možnost za vlaganje prošenj. Pred tem je bil tudi sprejet nov zakon o partizanskem spominskem znaku 1941, ki je še povečal obseg ugodnosti. Nov rok za oddajo vlog je bil 31. december 1957. Vnovično odprta možnost je vzbudila velik odziv, saj je bilo na novo vloženih prošenj 33.606. Že to število presega število končno podeljenih spomenic, ki jih je bilo na državni ravni 27.629.

V namen reševanja novih vlog so bile v Sloveniji organizirane komisije organizatorjev NOB in nosilcev partizanskega spominskega znaka 1941. Ob tej priložnosti so znova preverili vse vloge, ki jim je bil partizanski spominski znak 1941 že odklonjen. Skupno je bilo oddanih 2429 novih vlog, poleg tega pa so bile preverjene tudi že odklonjene spomenice, ki jih je bilo 777. Število novih vlog je bilo zelo veliko, sploh če jih primerjamo s končnim številom podeljenih partizanskih spominskih znakov 1941. Teh je bilo 1812, kar pomeni, da je bilo število na novo vloženih prošenj v letu 1957 večje kot število vseh podeljenih priznanj. Interes za partizanski spominski znak je bil velik. Podeljevanje tega priznanja je bilo v Sloveniji v glavnem zaključeno šele v letu 1962 oziroma 18 let po koncu druge svetovne vojne ali 22 let potem, ko so nosilci tega priznanja organizirali odpor proti okupatorju.

Večina nosilcev partizanskega spominskega znaka 1941 v Sloveniji je bila moških, in sicer 86,18 %, medtem ko je bilo žensk 13,82 %. Največ jih je prihajalo iz območja Ljubljanske pokrajine, kjer se je v letu 1941 najbolj razmahnila organizacija OF. S tega območja je izviralo 63,82 % vzorca uporabljenega v raziskavi. Sledilo je nemško okupacijsko območje in ozemlje, ki je pred drugo svetovno vojno pripadalo italijanski državi. V partizane so vstopali večinoma prostovoljno, zatem pa tudi po nalogu partije. Velik delež nosilcev partizanskega spominskega znaka 1941 je imel izkušnje z zaporom, internacijo ali taboriščem. Veliko jih je bilo tudi ranjenih.

8 LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, AS 1589

Referat s posveta na Kontrolni komisiji CK ZKJ v Beogradu januarja 1951 in zaključki s tega posveta, AS 1589/III t.e. 33, a. e. 897.

Letno poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1961 za izvršni komite ZKS z dne 12.1.1962, Zaključno poročilo o delu na Partizanskih spomenicah 1941, AS 1589/III: t. e. 152.

Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS od maja 1948 do vključno leta 1953, AS 1589/III: te. 33, a. e. 907.

Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1950, AS 1589/III: t. e. 33, a. e. 904.

Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1951, Zaključno poročilo o »Spomenicah 1941« z dne 15. 11. 1952, AS 1589/III: t. e. 33, a. e. 910.

Poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leto 1952, AS 1589: t. e. 33, a. e. 911.

Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1953, AS/III 1589: t. e. 33, a. e. 912.

Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1954, 1589/III: t. e. 33, a. e. 913.

Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1955, AS 1589/III: t. e. 77.

Poročilo o delu Kontrolne komisije CK ZKS v letu 1957, AS 1589/III: t. e. 77.

Letno poročilo Kontrolne komisije CK ZKS za leta 1958, AS 1589/III t.e. 78

Zapisnik seje Kontrolne komisije CK ZKS z dne 27. 2. 1958, AS 1589/III t. e. 78.

Zapisnik seje Kontrolne komisije CK ZKS z dne 25. 6. 1962, AS 1589/III: t. e. 153.

Seznam nosilcev Partizanske spomenice 1941, AS 1589 Centralni komite ZKS, šk. 4619/IV.

Seznami z osnovnimi podatki nosilcev Spomenice 1941, AS 1589, t. e. 5285.

MONOGRAFIJE:

Borak, Neven; Čepič, Zdenko; Deželak Barič, Vida; Dolenc, Ervin; Ferenc, Tone; Fischer, Jasna; Gabrič, Aleš; Gašparič, Jure; Godeša, Bojan; Guštin, Damijan; Kacin Wohinz, Milica; Kresal, France; Lazarevič, Žarko; Mlakar, Boris; Pančur, Andrej,; Perovšek, Jurij; Prinčič, Jože; Režek, Mateja; Studen, Andrej; Šorn, Mojca; Tominšek Rihtar Tadeja; Troha, Nevenka; Vidovič-Miklavčič, Anka; Vodopivec, Peter (2005): Slovenska novejša zgodovina 1: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, Inštitut za novejšo zgodovino.

Broz, Josip (1982–1989): Sabrana djela: tom 23. Ur: Pero Damijanović. Beograd: Komunist, Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Erceg, Milorad (1978): Odlikovanja v SFR Jugoslaviji. Beograd: Uradni list SFRJ.

Ferenc, Tone (1987): Ljudska oblast na slovenskem 1941–1945: knj. 1: Država v državi. Ljubljana: Partizanska knjiga, Borec.

Ferenc, Tone (2000): Rab-Arbe-Arbissima: Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943: dokumenti. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB in Inštitut za novejšo zgodovino.

Gažević, Nikola (ur.) (1973): Vojna enciklopedija: knj. 6. Beograd: Redakcija vojne enciklopedije.

Guštin, Damijan (2006): Za zapahi, Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Damijan Guštin (1998): Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih, Doktorska disertacija. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Klanjšček, Zdravko, Tone Ferenc, Ivan Ferlež, Metod Mikuž, Alenka Nedog, Jože Novak, Miroslav Stepančič in dr Miroslav Stiplovšek (1976): Narodnoosvobodilna vojna na

slovenskem 1941–1945. Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut JLA in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Klun, Albert (1978): Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Mikuž, Metod (1960): Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji: knj. 1. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Nikolić, Drago (1989): Kadrovi i kadrovska politika: Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985: knj. 15. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.

Pirjevec, Jože (1995): Jugoslavija: 1918-1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper: Lipa.

Prister, Boris (2000): Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.

Rudež, Stojan (1987): Odlikovanja socialističke federativne republike Jugoslavije. Beograd: Službeni list SFRJ.

Slovenski biografski leksikon (1980): dvanajsti zvezek, ur: Alfonz Gsoan in Fran Petre. Ljubljana: SAZU.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1985): knj. 4, Ur: Martin Alih in drugi. Ljubljana. DZS.

Strugar, Vlado (1980): Jugoslavija 1941-1945. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.

Švajncer, Janez (1985): Partizanska odlikovanja, znaki in medalje. Maribor: Muzej narodne osvoboditve.

ČLANKI :

Damijan Guštin (2001): Vprašanja oboroženega odpora 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, l. 41, št. 2, str. 124–141

Damijan Guštin (2001): Bistvene razlike med razvojem NOB na vojaškem področju v Sloveniji in drugih jugoslovanskih pokrajinah ter sosednjih narodih. V: Zdenko Čepič, Tanja Velagič (ur.): Odpor 1941. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in

antropologije, glavni odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije, Str. 183–192.

ČASOPISNI ČLANKI:

Odlikovanje starih partizanov, Ljudska pravica, šte. 24, leto V, 20. oktober 1944.

ZAKONI:

Zakon o partizanskem spominskem znaku 1941, Uradni list FLRJ, št. 43/46, 28. 5. 1946.

Pravilnik za izvajanje zakona o partizanskem spominskem znaku 1941, uradni list FLRJ, št. 62, 2. 8. 1946.

Zakon o pravicah nosilcev partizanske spomenice 1941, Uradni list FLRJ št. 15, 4. 4. 1956.

INTERNETNI VIRI:

<http://www.facebook.com/pages/Partizanska-spomenica-1941/119706291375553>

<http://dragnik.blog.co.uk/2009/09/25/rodoljub-269-olakovi-7035846/>